

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ

ПЕТРУШЕНКО ЮРІЙ МИКОЛАЙОВИЧ

УДК [336.02:338](043.3)

**ФІНАНСОВА ПОЛІТИКА
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ
ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД**

Спеціальність 08.00.08 – Гроші, фінанси і кредит

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Суми – 2015

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Українській академії банківської справи Міністерства освіти і науки України.

Науковий консультант – доктор економічних наук, професор
Васильєва Тетяна Анатоліївна,
Українська академія банківської справи,
завідувач кафедри банківської справи.

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
Абакуменко Ольга Вікторівна,
Чернігівський національний технологічний
університет, завідувач кафедри фінансової
діяльності суб'єктів господарювання
і державних установ;

доктор економічних наук, професор
Борнос Вікторія Георгіївна,
Сумський державний університет,
професор кафедри економіки
та бізнес-адміністрування;

доктор економічних наук, професор
Педченко Наталія Сергіївна,
Інститут економіки, управління та інформаційних
технологій ВНЗ Укоопспілки «Полтавський
університет економіки і торгівлі», директор.

Захист дисертації відбудеться “4” лютого 2016 р. о 12.00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 55.081.01 в Українській академії банківської справи за адресою: 40030, м. Суми, вул. Петропавлівська, 57, зала засідань вченої ради.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Української академії банківської справи за адресою: 40030, м. Суми, вул. Покровська, 9/1.

Автореферат розісланий “ ____ ” грудня 2015 р.

Учений секретар спеціалізованої
вченої ради, д.е.н., доцент

Т. Г. Савченко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Розробка інструментарію фінансової політики (ФП), спрямованої на зниження рівня бідності та стимулювання соціально-економічного розвитку територіальних громад (ТГ), визнана світовою спільнотою одним з пріоритетних напрямів наукових досліджень ХХІ ст., які відображені, зокрема, у затверджених ООН у 2000 р. Цілях розвитку тисячоліття, у програмних документах Всесвітнього Форуму зі сталого розвитку РІО+20 «Майбутнє, до якого ми прагнемо». Концепція мікрофінансування відзначена Нобелівською премією миру 2006 р. «за зусилля щодо створення економічного і соціального розвитку знизу», а Світовий банк за останні роки значно збільшив фінансування проєктів розвитку, що передбачають участь місцевих спільнот.

У розвинутих країнах світу ТГ відіграють провідну роль в управлінні власними фінансовими ресурсами, тоді як в Україні майже половину коштів ТГ складають субвенції та дотації з бюджетів вищого рівня. Тому більшість вітчизняних ТГ, особливо в сільській місцевості, є фінансово несаможитливими, їх фінансовий потенціал не використовується повною мірою, багато з них сьогодні не мають чітко сформованих, узгоджених за цілями та ресурсами, програм реалізації місцевого соціально-економічного розвитку.

Фундаментальні засади формування ФП розвитку місцевих громад закладені в працях Л. Апплеярд (L. Appleyard), А. Аффлек (A. Affleck), Дж. Кендалла (J. Kendall), А. Лейсона (A. Leyshon), Р. Масгрейва (R. Musgrave), М. Меллора (M. Mellor), Е. Остром (E. Ostrom), Н. Тріфта (N. Thrift), Д. Фуллера (D. Fuller) та ін. Дослідженням цієї проблематики присвячені праці вітчизняних науковців, зокрема, О. В. Абакуменко, Є. О. Балацького, О. Ф. Балацького, В. Г. Боронос, О. Д. Василика, Т. А. Васильєвої, Ю. І. Ганушака, А. І. Даниленка, О. В. Длугопольського, В. В. Зимовця, І. Г. Лук'яненко, Н. С. Педченко, С. В. Слухая, О. М. Теліженка, С. М. Фролова, І. О. Школьник та ін.

Водночас подальшого дослідження вимагає комплекс питань, пов'язаних з розробкою методологічного базису, функцій і принципів формування та реалізації ФП місцевого розвитку, яка передбачає полісуб'єктне управління фінансами ТГ, узгодження фінансових та нефінансових інтересів усіх стейкхолдерів, визначення пріоритетів фінансування сталого місцевого розвитку, використання специфічного інструментарію залучення місцевих спільнот до управління фінансами. Відсутність цілісного уявлення про потенціал партисипативності місцевої ФП обумовила актуальність дослідження, його мету, завдання та зміст.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тематика дисертаційної роботи відповідає пріоритетним напрямам реалізації Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 р., затвердженої постановою Кабінету Міністрів України № 385 від 06.08.2014 р., а також узгоджується з тематикою наукових досліджень Сумського державного університету та Української академії банківської справи. Пропозиції щодо реалізації ФП розвитку ТГ за принципом субсидіарності використані при виконанні теми «Реформування фінансової системи України в умовах євроінтеграційних процесів» (номер держ. реєстрації 0109U006782); щодо формування ФП місцевого розвитку як фактора конкуренто-

спроможності ТГ – теми «Конкурентоспроможність національної економіки в умовах євроінтеграції» (номер держ. реєстрації 0111U009459); щодо врахування глобальних тенденцій при формуванні ФП місцевого розвитку – теми «Методологія розвитку соціально-економічних систем у глобальному середовищі» (номер держ. реєстрації 0112U004470); щодо мотивації місцевого бізнесу до фінансування розвитку ТГ – теми «Фундаментальні основи соціально-економічної мотивації інноваційного розвитку регіону» (номер держ. реєстрації 0109U00782); щодо врахування соціально-культурних та комунікаційних факторів при фінансуванні програм розвитку громадянського суспільства – теми «Аксіологічні засади формування соціальних імперативів у процесі становлення громадянського суспільства: комунікаційний аспект» (номер держ. реєстрації 0113U000130). Обґрунтування фінансового механізму соціально-відповідального бізнесу здійснено в межах індивідуального наукового гранту від Центру перспективних наукових досліджень та освіти (CASE, Литва, 2012 р.); впливу партисипативного фінансування на соціальний капітал та економічні показники розвитку ТГ – в межах гранту № 12-0991 від Консорціуму економічної освіти та досліджень (EERC, 2013 р.); пріоритетів фінансування місцевого розвитку – в межах проекту Європейського Союзу та Програми розвитку ООН в Україні «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду» (2014 р.).

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є розробка теоретико-методологічних засад формування та реалізації фінансової політики соціально-економічного розвитку територіальних громад, зорієнтованої на партисипативне управління фінансовими ресурсами.

Поставлена мета зумовила необхідність вирішення таких завдань:

- дослідити генезис наукової думки щодо соціально-економічної сутності ТГ та еволюцію зв'язків між превалюючим типом ТГ у суспільстві і домінуючими формами фінансового забезпечення їх розвитку;
- обґрунтувати економічну природу інтересів, на забезпечення яких спрямована ФП соціально-економічного розвитку ТГ;
- уточнити сутність ФП соціально-економічного розвитку ТГ;
- обґрунтувати суспільно-економічні та методологічні передумови трансформації ФП соціально-економічного розвитку ТГ;
- сформувати методологічне підґрунтя партисипативної концепції ФП соціально-економічного розвитку ТГ на основі узгодження постулатів окремих наукових шкіл та теорій;
- розробити основні положення партисипативної концепції ФП соціально-економічного розвитку ТГ;
- обґрунтувати природу сукупного капіталу ТГ у контексті формування та реалізації ФП соціально-економічного розвитку ТГ;
- визначити систему фінансових і нефінансових зв'язків між суб'єктами ФП соціально-економічного розвитку ТГ;
- обґрунтувати механізм трансформації функцій місцевої влади та громадських організацій при фінансуванні виробництва місцевих суспільних благ;
- обґрунтувати значення територіальної ідентичності в процесі участі місцевого бізнесу в фінансуванні соціально-економічного розвитку ТГ;

- розробити методичний підхід до планування та оцінювання ефективності заходів ФП соціально-економічного розвитку ТГ;
- обґрунтувати специфіку, принципи та умови ефективного використання інструментів партисипативного фінансування місцевого розвитку;
- визначити вплив партисипативного фінансування на економічні характеристики життєдіяльності ТГ та рівень їх соціального капіталу;
- дослідити довгострокові наслідки запровадження партисипативної концепції ФП соціально-економічного розвитку ТГ з позиції зміни ціннісних орієнтирів місцевих спільнот та рівня сталості господарювання.

Об'єктом дослідження є економічні відносини, що виникають у процесі фінансового забезпечення та управління соціально-економічним розвитком ТГ.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні засади та практичний інструментарій застосування принципів, форм і методів формування та реалізації ФП, зорієнтованої на участь усіх стейкхолдерів в управлінні фінансовими ресурсами місцевого соціально-економічного розвитку.

Методи дослідження. Методологічні засади дисертаційної роботи складають фундаментальні положення економічної теорії, теорії фінансів та кредиту, державних та місцевих фінансів, інвестування, державного регулювання економіки, сучасні концепції управління місцевим соціально-економічним розвитком, економічної соціодинаміки, а також наукові праці, присвячені проблемам формування та реалізації ФП місцевого розвитку.

У роботі відповідно до поставлених завдань використано такі методи дослідження, як: аналіз, синтез, наукова абстракція (при уточненні категоріально-понятійного апарату); історичний підхід (при дослідженні еволюції форм фінансування розвитку ТГ), порівняльний і статистичний аналіз, логічне узагальнення та групування (при типізації форм та моделей ФП, а також оцінюванні ефективності застосування її інструментарію); системно-структурний та функціональний аналіз (при розробці партисипативної концепції ФП та підходу до її планування); структурної декомпозиції (при визначенні фінансових та нефінансових зв'язків між суб'єктами ФП); інституційний аналіз (при обґрунтуванні передумов та шляхів залучення місцевих стейкхолдерів до реалізації ФП місцевого розвитку), економіко-математичне моделювання (множинний регресійний аналіз, метод найменших квадратів, метод різниць, метод метчингу), методи аксіології, таксономічний метод та етнометричний підхід (при дослідженні впливу партисипативного фінансування на соціальний капітал та економічні показники розвитку ТГ).

Інформаційно-фактологічною базою дослідження є: закони України, укази Президента України, Бюджетний кодекс України, нормативні акти Кабінету Міністрів України, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Міністерства фінансів України, що визначають засади реалізації ФП; статистичні дані Державної служби статистики України, Міністерства аграрної політики та продовольства (щодо паспортизації сільських громад) та Державної фінансової інспекції України; аналітичні огляди Програми розвитку ООН, Світового банку та інших міжнародних фінансових організацій; результати наукових досліджень з формування та реалізації ФП; дані щодо характеристик соціального капіталу ТГ, зібрані та опрацьовані безпосередньо дисертантом.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у вирішенні наукової проблеми розробки теоретико-методологічних засад формування та реалізації фінансової політики соціально-економічного розвитку територіальних громад, зорієнтованої на партисипативне управління фінансовими ресурсами.

Найбільш вагомими науковими результатами дослідження є такі:

вперше:

- розроблено партисипативну концепцію ФП соціально-економічного розвитку ТГ, що ґрунтується на полісуб'єктному управлінні фінансовими ресурсами та передбачає виокремлення поряд із загальними, ще й специфічних її завдань (зокрема, щодо акумулювання, розподілу та контролю за фінансами ТГ, узгодження інтересів стейкхолдерів при управлінні ними, встановлення пріоритетів та забезпечення стійкості фінансування місцевого розвитку), принципів (партисипативності, пріоритетності, компліментарності, розширеної субсидіарності) та функцій (інтеграційної, мотиваційної, узгоджувальної, стимулюючої, стабілізаційної, інституційної). Упровадження цієї концепції дозволяє підвищити функціональну та інституційну ефективність ФП місцевого соціально-економічного розвитку;
- висунуто та емпірично підтверджено гіпотезу щодо позитивного впливу партисипативного управління фінансами місцевого розвитку на економічні характеристики життєдіяльності ТГ і рівень соціального капіталу їх мешканців на основі структурно-логічної моделі, яка передбачає формування системи результируючих показників соціально-економічного розвитку ТГ, розробку підходу до оцінювання динаміки соціального капіталу та визначення контрольних ТГ на основі адаптивного моделювання. Це дозволило обґрунтувати, що партисипативне фінансування стимулює підприємницьку активність у ТГ, трансформує економічний потенціал соціальної мобілізації їх мешканців на реалізацію проектів місцевого розвитку, підвищує довіру та схильність до кооперації в ТГ, сприяє налагодженню зв'язків між місцевою спільнотою та владними структурами, зменшує патерналізм;
- обґрунтовано еволюцію взаємозв'язків у ланцюзі «принципи узгодження інтересів суб'єктів місцевого розвитку – домінуючі суб'єкти управління фінансами ТГ – домінуюча форма фінансового забезпечення розвитку ТГ – превалюючий тип ТГ в суспільстві» на різних етапах розвитку ринкових відносин, що дозволило виявити наявність закономірного причинно-наслідкового зв'язку між зміною форм фінансових відносин у місцевих спільнотах та трансформацією соціально-економічної сутності ТГ;
- обґрунтовано триалістичну природу сукупного капіталу ТГ (фінансового, природного, фізичного, людського, соціального та інституційного) у процесі формування та реалізації ФП соціально-економічного розвитку ТГ: 1) заходи ФП здійснюють вплив на якісні та кількісні характеристики сукупного капіталу ТГ; 2) сукупний капітал ТГ є джерелом фінансових ресурсів, які є об'єктом управлінського впливу та створюють додану вартість у процесі реалізації ФП; 3) приріст сукупного капіталу ТГ є індикатором результативності ФП;

удосконалено:

- методологію формування та реалізації ФП соціально-економічного розвитку ТГ шляхом розробки трирівневого підходу до планування та оцінювання ефек-

тивності її заходів, який передбачає: 1) здійснення самооцінки поточного рівня сталості місцевого розвитку та компетенцій стейкхолдерів; 2) визначення стратегічних пріоритетів фінансового забезпечення та складання плану колективних дій для їх реалізації; 3) систематичну оцінку ефективності заходів ФП місцевого розвитку на основі моніторингу динаміки індикаторів активів за всіма складовими сукупного капіталу ТГ, поточне коригування заходів ФП. Це дозволяє підвищити стійкість і довгострокову ефективність заходів, зменшити їх залежність від інтересів лобістських груп за рахунок громадської легітимізації управлінських рішень;

- організаційно-економічні засади залучення місцевих бізнес-структур до формування та реалізації ФП соціально-економічного розвитку ТГ шляхом обґрунтування на основі моделі інсайдера-аутсайдера механізму трансформації економічної раціональності фінансових рішень підприємців у їх усвідомлену та сталу соціально-відповідальну діяльність з урахуванням корисності територіальної ідентичності, яка залежить від узгодженості їх бізнес-інтересів з інтересами ТГ;
- методологію дослідження довгострокових наслідків реалізації ФП соціально-економічного розвитку ТГ шляхом обґрунтування позитивного впливу партисипативного фінансування на трансформацію ціннісних орієнтирів і норм поведінки мешканців ТГ (на основі етнометричного підходу) та методів господарювання (на основі регресійного аналізу), які виступають інституційними та економічними передумовами сталого розвитку ТГ;
- методичні засади формування інструментарію фінансового забезпечення соціально-економічного розвитку ТГ, зокрема: партисипативного бюджетування – шляхом обґрунтування мотивів цільових груп стейкхолдерів; фондів розвитку громад – шляхом визначення їх основних ознак та принципів їх функціонування; мікрокредитування за участі ТГ – шляхом обґрунтування умов ефективного використання пірингового кредитування; краудфандингу – шляхом обґрунтування його специфічних характеристик з позиції фінансованого забезпечення проектів місцевого соціально-економічного розвитку;
- організаційно-економічні засади взаємодії місцевої влади та громадських організацій при реалізації ФП соціально-економічного розвитку ТГ шляхом обґрунтування на основі моделі «принципал – агент» механізму перерозподілу їх функцій, повноважень і відповідальності щодо використання та контролю бюджетних коштів при виробництві місцевих громадських благ, що дозволяє формувати для цих цілей диверсифікований ресурсний кошик та знизити навантаження на місцеві бюджети, зменшити трансакційні витрати та ризики корупції, отримати додаткові трансакційні вигоди;
набули подальшого розвитку:
- визначення сутності ФП соціально-економічного розвитку ТГ як цілеспрямованого процесу узгодження інтересів та завдань суб'єктів місцевих фінансових відносин для оптимізації їх сумісно-роздільної діяльності в забезпеченні та стимулюванні соціально-економічного розвитку ТГ. Це дозволяє врахувати її полісуб'єктність, сумісно-роздільний характер, відмінності в інтересах її суб'єктів і роль кожного з них у фінансуванні місцевого розвитку;

- теоретичне обґрунтування економічної природи інтересів, на забезпечення яких спрямована ФП соціально-економічного розвитку ТГ, шляхом виокремлення групи специфічних інтересів ТГ, обумовлених потребою в створенні фінансового механізму забезпечення виробництва місцевих суспільних благ, корисність яких відрізняється від суспільної корисності для держави, але не зводиться до індивідуальної корисності мешканців ТГ;
- теоретичні засади обґрунтування необхідності модернізації ФП соціально-економічного розвитку ТГ шляхом виокремлення та змістовної характеристики трьох груп передумов, пов'язаних із сучасними тенденціями трансформації суспільних та фінансових відносин у ТГ: 1) обумовлені недостатністю обсягу наявних фінансових ресурсів держави для вирішення нагальних проблем розвитку ТГ; 2) що виходять із дуалістичної природи соціально-економічного розвитку ТГ; 3) обумовлені суб'єктно-об'єктним характером взаємозв'язку ФП та соціально-економічного розвитку ТГ;
- теоретичне підґрунтя формування ФП соціально-економічного розвитку ТГ шляхом побудови структурно-логічної схеми узгодження постулатів теорій місцевого соціально-економічного розвитку, фінансового регулювання, глобалістики, взаємодії стейкхолдерів, що дозволило визначити архітектоніку взаємозв'язку суспільної та територіальної складових розвитку ТГ при побудові методологічного базису партисипативної концепції ФП місцевого соціально-економічного розвитку;
- організаційно-економічні засади формування та реалізації ФП соціально-економічного розвитку ТГ шляхом розширення кола її суб'єктів та їх структурування залежно від спрямованості їх економічних інтересів і повноважень (суб'єкти мікрорівня, локального, регіонального, національного та глобального рівнів), визначення системи фінансових та нефінансових зв'язків між ними, а також обґрунтування механізму функціонування експертної ради з фінансування та інвестицій при органах місцевої влади як органу, що координує їх фінансову та організаційну діяльність.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що основні наукові положення дисертаційного дослідження доведено до рівня методичних розробок і практичних рекомендацій, які можуть бути використані Кабінетом Міністрів України при реалізації реформи децентралізації в Україні; Міністерством фінансів України – при реалізації державної ФП; Міністерством економічного розвитку і торгівлі України – при реформуванні регіональної політики в Україні; Комітетом Верховної Ради України з питань бюджету – при обґрунтуванні пріоритетів бюджетної політики; органами місцевої влади – при реалізації ФП соціально-економічного розвитку ТГ; представниками місцевого бізнесу – при веденні соціально відповідального бізнесу в ТГ; громадськими організаціями та фондами розвитку громад – при реалізації проектів місцевого розвитку.

Розробки дисертанта щодо реформування ФП з урахуванням інтересів ТГ при підготовці пропозицій для реалізації адміністративно-територіальної реформи в Україні враховані в діяльності Всеукраїнської Асоціації органів місцевого самоврядування «Асоціація міст України» (довідка № 24.12/1 від 24.12.2014 р.); щодо механізму залучення ТГ, місцевого бізнесу та влади до визначення пріоритетів

використання фінансових ресурсів – при реалізації Проекту Європейського Союзу та Програми Розвитку ООН «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду» у всіх регіонах України (довідка №1 від 20.01.2015 р.).

Рекомендації дисертанта використовуються в діяльності Сумської обласної державної адміністрації, зокрема: щодо врахування принципу субсидіарності при розподілі фінансових ресурсів на розвиток ТГ – Департаментом фінансів та Департаментом економічного розвитку і торгівлі та при розробці Стратегії соціально-економічного розвитку Сумської області на період 2015–2020 рр. (довідка № 01-19/296 від 22.01.2015); щодо конкурсного фінансування проектів соціально-економічного розвитку ТГ – Департаментом інформаційної діяльності та комунікацій з громадськістю при розробці обласної програми сприяння розвитку громадянського суспільства на 2013–2015 рр. (довідка № 01-18/73 від 29.01.2015 р.). У діяльність Сумської міської ради впроваджено пропозиції щодо інституціоналізації процесу залучення ТГ до участі в фінансовому плануванні та контролі за використанням їх коштів шляхом затвердження Положення «Про громадські експертні комісії Сумської міської ради VI скликання» (довідка № 01-15/03 від 15.01.2015); у діяльність Державної фінансової інспекції в Сумській області – пропозиції щодо залучення ТГ до визначення ефективності ФП місцевого розвитку (довідка № 426 від 27.01.2015).

Матеріали дисертації використані в навчальному процесі Української академії банківської справи при викладанні дисциплін «Фінанси», «Місцеві фінанси», «Державний фінансовий менеджмент» (акт від 19.12.2014 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є завершеним науковим дослідженням. Наукові положення, розробки, результати, висновки і рекомендації, що виносяться на захист, одержані автором самостійно. Особистий внесок у працях, опублікованих у співавторстві, зазначено у списку публікацій.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації доповідалися, обговорювалися й одержали позитивну оцінку на міжнародних науково-практичних конференціях, серед яких: «Економічний і соціальний розвиток України в XXI ст.: національна ідентичність та тенденції глобалізації» (м. Тернопіль, 2009–2011), «Інституційна природа ринкових трансформацій» (м. Чернівці, 2009), «Інституційні засади функціонування економіки в умовах трансформації» (м. Одеса, 2010), «Інститути – держава – влада» (м. Харків, 2011), «Environmental Economics, Policy and International Relations» (м. Прага, 2011) «Реорганізація інституційної архітектури в посткризовий період розвитку економіки» (м. Чернівці, 2011), «Міжнародна стратегія економічного розвитку регіону» (м. Суми, 2012–2013 рр.), «Проблеми сучасної економіки та інституціональна теорія» (м. Донецьк, 2007, 2008, 2013; м. Київ, 2010) «Парадигмальні зрушення в економічній теорії XXI ст.» (м. Київ, 2012), «Конкурентоспроможність національної економіки» (м. Київ, 2013), «Економічні проблеми сталого розвитку» (м. Суми, 2009–2013), «Exploring Borderland» (м. Вільнюс, 2014) та ін.

Публікації. Основні результати дисертації опубліковано в 77 наукових працях загальним обсягом 67,5 друк. арк., з яких особисто автору належать 57,8 друк. арк., у т.ч. 1 одноосібна монографія, розділи у 9 колективних монографіях, 34 статті в наукових фахових виданнях України (з них 13 – у виданнях, що включені до міжнародних

наукометричних баз), 6 статей у закордонних наукових виданнях, 24 публікації у збірниках матеріалів конференцій, 1 одноосібний навчальний посібник та 2 підручники (у співавторстві). Список основних публікацій наведено в авторефераті.

Структура і зміст роботи. Дисертаційна робота складається із вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 530 стор., у т.ч. основного тексту 408 стор., 40 табл., 19 рис., 15 додатків і список літератури з 535 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У першому розділі «**Передумови трансформації фінансової політики місцевого соціально-економічного розвитку в процесі еволюції фінансових відносин в територіальних громадах**» досліджено генезис наукової думки щодо соціально-економічної сутності ТГ та ролі фінансових відносин в їх життєдіяльності, еволюцію зв'язків між превалюючим типом ТГ у суспільстві та домінуючими формами фінансового забезпечення їх розвитку, уточнено сутність ФП соціально-економічного розвитку ТГ, визначено суспільно-економічні та методологічні передумови її трансформації та обґрунтовано економічну природу інтересів, на забезпечення яких вона має бути спрямована.

Проблеми формування та розвитку ТГ перебувають у фокусі міждисциплінарних наукових досліджень, але найбільша увага цьому питанню приділяється в дослідницьких працях з філософії, соціології, економіки, географії, права та інших наук. Базовими характеристиками ТГ традиційно вважаються: населення, територія, самоврядування, соціальна взаємодія, почуття співпричетності тощо. Соціально-економічна сутність ТГ розглядається в межах концепції економічної соціодинаміки, а також самоврядно-управлінського, діяльнісно-активістського, синергетичного, ресурсного та інших підходів. Як базовий у роботі обрано ресурсний підхід, оскільки увагу зосереджено саме на дослідженні фінансових відносин, що виникають у процесі забезпечення розвитку ТГ. Фінансова самодостатність є необхідною умовою сталого розвитку ТГ, тому їх розмір має визначатися, зокрема, можливістю акумуляції фінансових ресурсів в обсязі, мінімально необхідному для розвитку ТГ. З огляду на це ТГ у роботі розуміється як спільнота мешканців, що мають спільні інтереси, обумовлені постійним проживанням у межах відповідної території, власні органи місцевого самоврядування та ресурси (у т.ч. фінансові), достатні для забезпечення сталого соціально-економічного розвитку.

Аналіз підходів до трактування соціально-економічної сутності ТГ в межах різних наукових теорій та шкіл засвідчив, що основною причиною їх зміни в ході еволюції суспільства слід вважати трансформацію фінансово-економічних відносин у ТГ. Поєднання історичного та структурно-функціонального підходів до аналізу еволюції фінансування місцевого соціально-економічного розвитку дозволило встановити зв'язок між домінуючими формами фінансового забезпечення та превалюючим типом ТГ у суспільстві (табл. 1).

Зміна форм фінансового забезпечення соціально-економічного розвитку ТГ пояснюється в роботі процесом подолання суперечностей та узгодженням інте-

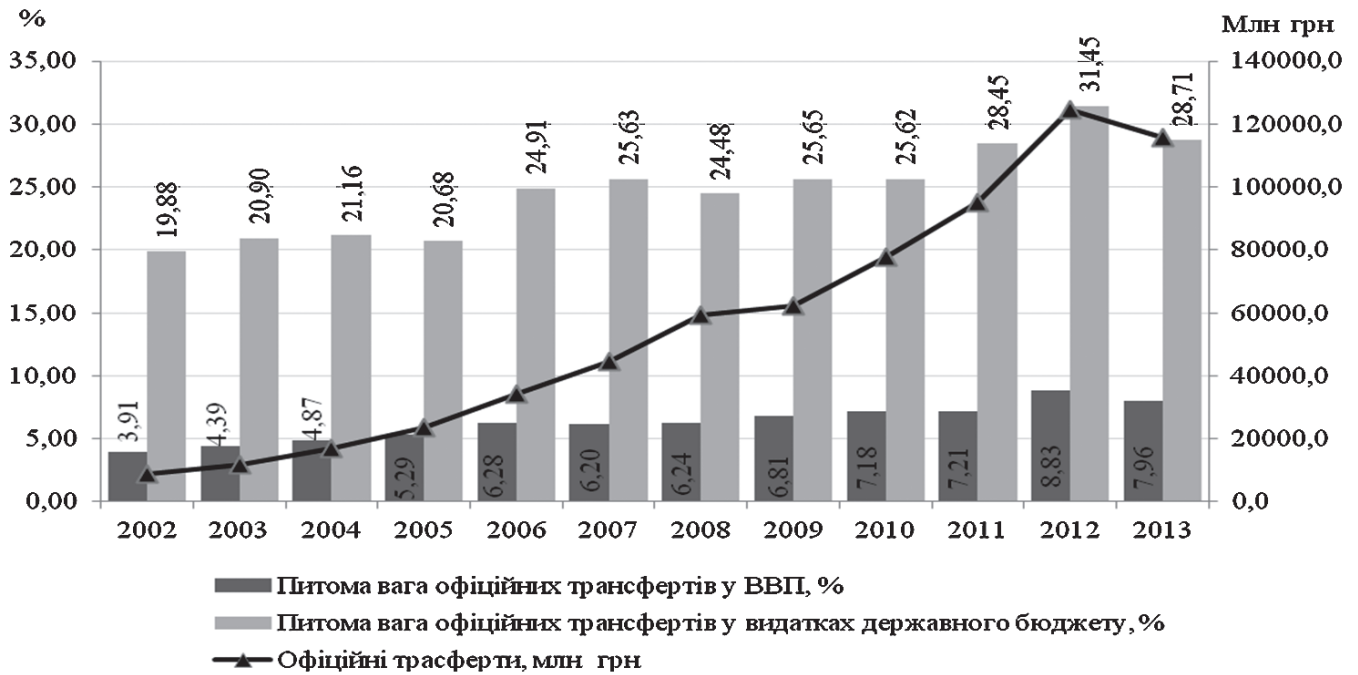
Таблиця 1 – Еволюція зв'язків між домінуючими формами фінансового забезпечення місцевого соціально-економічного розвитку та превалюючим типом ТГ у суспільстві

Період	Етапи еволюції ринкових відносин	Принципи узгодження інтересів суб'єктів місцевого розвитку	Домінуючі суб'єкти управління фінансами ТГ		Домінуюча форма фінансового забезпечення розвитку ТГ	Превалюючий тип ТГ в суспільстві
до XVII ст.	Натуральне господарство	Узгодження інтересів на основі статусу членів ТГ та традицій формування ТГ	Переважно моносуб'єктне управління	грумада	Самофінансування	Доіндустріальна (традиційна) ТГ
XVII ст. – кінець XIX ст.	Економіка вільної конкуренції	Узгодження інтересів на основі контрактів		суб'єкти фінансового ринку	Ринкове фінансування	Індустріальна ТГ
кінець XIX ст. – початок XX ст.	Монополізація ринкової економіки	Переважаючі приватні інтереси над інтересами ТГ		бізнес-структури	За рахунок коштів бізнесу	
1930-ті – 1980-ті роки	Державне регулювання ринкової економіки	Переважаючі державні інтереси над інтересами ТГ		держава	Державне фінансування	
з 1990-х років – до сьогодні	Глобалізація ринкової економіки	Формування суспільного консенсусу між усіма стейкхолдерами місцевого розвитку	Полісуб'єктне управління (грумада, держава, ринок, бізнес-структури, міжнародні організації)		Партисипативне фінансування	Постіндустріальна громада-мережа

ресів між суб'єктами управління фінансами ТГ. Індивідуальні ринкові інтереси, інтереси ТГ та інтереси держави можуть вступати у суперечності, що призводить до дефіциту місцевих бюджетів, безвідповідальності місцевого бізнесу, відсутності в населення мотивації платити місцеві податки і збори, незадоволення населення своїм статусом у ТГ та ін. Процес подолання цих суперечностей ініціює зміну основних форм фінансового забезпечення соціально-економічного розвитку ТГ, зокрема, на зміну переважно ринковому чи державному фінансуванню місцевого розвитку сьогодні приходять механізми партисипативного фінансування.

Еволюційні зміни форм фінансового забезпечення місцевого розвитку та структури регуляторних інститутів економічних систем кінця XX – початку XXI ст. сформували декілька груп суспільно-економічних та методологічних передумов трансформації ФП соціально-економічного розвитку ТГ.

Перша група передумов обумовлена суттєвими диспропорціями між наявними фінансовими ресурсами держави та тим їх обсягом, який необхідний для вирішення наявних економічних проблем місцевого розвитку. Це призводить до неспроможності держави ефективно забезпечувати місцевий розвиток навіть за значних бюджетних витрат. Так, зокрема, в Україні обсяг міжбюджетних трансфертів у 2013 р. склав 28,71% від видатків державного бюджету (рис. 1), що більш ніж утричі перевищує аналогічні показники в країнах Європейського Союзу. Це обумовлює необхідність реформи фінансової децентралізації та вимагає від міжнародних організацій не тільки прямої фінансової допомоги, але й трансферу нормативної бази та інституційних підходів до формування ФП, зорієнтованої на врахування інтересів ТГ.

Рисунок 1 – Динаміка обсягів та питомої ваги трансфертів у видатках державного бюджету та ВВП України за 2002–2013 рр.

Друга група передумов у роботі розглядається з позицій необхідності врахування дуалістичної природи соціально-економічного розвитку ТГ (передбачає одночасний розвиток як території (розвиток виробничої та соціальної інфраструктури, відновлення природних ресурсів, біорізноманіття та ін.), так і її мешканців та інституційного середовища їх життєдіяльності (розвиток людського, соціального та інституційного капіталу ТГ));

Третя група передумов обумовлена суб'єктно-об'єктним характером взаємозв'язку місцевої ФП та соціально-економічного розвитку ТГ (з одного боку, забезпечення соціально-економічного розвитку ТГ є метою ФП, а з іншого – найбільша результативність ФП досягається в тих ТГ, де сформований потужний фінансовий та соціальний капітал, ефективно діють механізми забезпечення участі мешканців у формуванні та розподілі фінансових ресурсів, контролю за використанням місцевих бюджетів тощо).

Однією з головних методологічних проблем при формуванні ФП соціально-економічного розвитку ТГ є обґрунтування економічної природи інтересів, на забезпечення яких вона має бути спрямована. Здійснений аналіз теорій місцевих фінансів засвідчив існування двох домінуючих підходів до її вирішення.

Відповідно до першого підходу пріоритетними при реалізації ФП є інтереси держави, головна мета – забезпечення стратегії економічного розвитку країни, тому її реалізація відбувається переважно через управління місцевими бюджетами. Водночас держава не завжди спроможна забезпечити ефективний розподіл і використання суспільних ресурсів через лобізм, логролінг, бюрократію, політико-ділову циклічність тощо, тому інтереси мешканців ТГ часто виявляються другорядними порівняно з державними пріоритетами. Це обумовлює недостатнє або

непропорційне фінансування ТГ, а домогосподарства, міжнародні організації, бізнес, громадські організації виявляються недостатньо залученими до реалізації програм та проектів місцевого розвитку.

Відповідно до другого підходу пріоритетними при реалізації ФП є індивідуальні інтереси окремих суб'єктів місцевого розвитку (підтримка малого бізнесу, громадських об'єднань тощо) та розвиток окремих сфер життєдіяльності ТГ. Водночас такий підхід часто підсилює негативні наслідки неефективності ринкових механізмів (недосконала конкуренція, опортунізм, асиметрія інформації, негативні екстерналії тощо), може призводити до дефіциту фінансових ресурсів для виробництва місцевих суспільних благ, диспропорцій у соціально-економічному розвитку ТГ, відхилення від стратегічних державних пріоритетів розвитку ТГ.

У роботі запропоновано виділити третій підхід, відповідно до якого пріоритетними при реалізації ФП місцевого розвитку мають бути специфічні інтереси ТГ як окремого утворення, які можуть не збігатися, а іноді – навіть вступати у суперечність з інтересами держави та індивідуальних суб'єктів. Їх виокремлення обумовлено потребою у визначенні орієнтирів місцевого розвитку та створенні місцевих суспільних благ, корисність яких відрізняється від суспільної корисності для держави, але водночас не зводиться до суми індивідуальних корисностей мешканців ТГ. На підставі такого підходу до трактування ФП місцевого соціально-економічного розвитку її конкретні заходи пропонується визначати в системі координат «індивідуальна корисність членів ТГ – корисність для ТГ – корисність для суспільства (держави) в цілому».

Трансформація сутнісних характеристик ФП соціально-економічного розвитку ТГ обумовлює необхідність уточнення її визначення. У роботі розмежовано поняття «державна ФП», «місцева ФП» та «ФП соціально-економічного розвитку ТГ». На відміну від моносуб'єктних державної ФП (державна як суб'єкт управління) та місцевої ФП (органи місцевої влади як суб'єкт управління), для ФП соціально-економічного розвитку ТГ характерною є інституційна полісуб'єктність, в основі якої лежить сумісно-роздільна діяльність державних органів, органів місцевого самоврядування та індивідуальних суб'єктів (жителів, місцевого бізнесу, громадських організацій тощо). Сумісність цієї діяльності полягає у спільній спрямованості на досягнення цілей місцевого розвитку, роздільність – у виконанні неоднакових завдань у цьому процесі, пов'язаних із забезпеченням різних інтересів. Якщо ФП соціально-економічного розвитку ТГ здійснюється тільки однією із сторін сумісно-роздільної діяльності, то інтереси інших можуть бути враховані неповною мірою. І, навпаки, чим більше розділеною є ця діяльність, тим сильніше буде виражений її кооперативний характер і більше ефективними будуть результати.

На цій підставі, ФП соціально-економічного розвитку ТГ запропоновано розуміти як цілеспрямований процес узгодження інтересів і завдань суб'єктів місцевих фінансових відносин для оптимізації їх сумісно-роздільної діяльності щодо забезпечення та стимулювання соціально-економічного розвитку ТГ. Такий підхід, на відміну від існуючих, враховує сумісно-роздільний характер діяльності суб'єктів ФП місцевого розвитку, відмінності їх інтересів і роль кожного з них у фінансуванні розвитку ТГ.

У роботі наголошується, що необхідно не зменшувати роль держави у ФП місцевого розвитку, передавати усі повноваження місцевим органам влади чи максимально залучати громадськість до участі у формуванні цієї політики, а впроваджувати таку концепцію ФП, яка реалізувала б синергетичний потенціал їх сумісно-роздільної діяльності. Це обумовлює доцільність запровадження партисипативної концепції ФП соціально-економічного розвитку ТГ.

У другому розділі «**Методологічні засади формування партисипативної концепції фінансової політики соціально-економічного розвитку територіальних громад**» сформовано теоретико-методологічне підґрунтя та основні положення партисипативної концепції ФП соціально-економічного розвитку ТГ, обґрунтовано триалістичну природу сукупного капіталу ТГ у процесі формування та реалізації цієї політики.

Здійснений аналіз засвідчив, що більшість існуючих підходів до формування ФП місцевого розвитку базується на усталеній методології (функції, принципи, методи та інструменти державної ФП, переважно адміністративне управління місцевими фінансами).

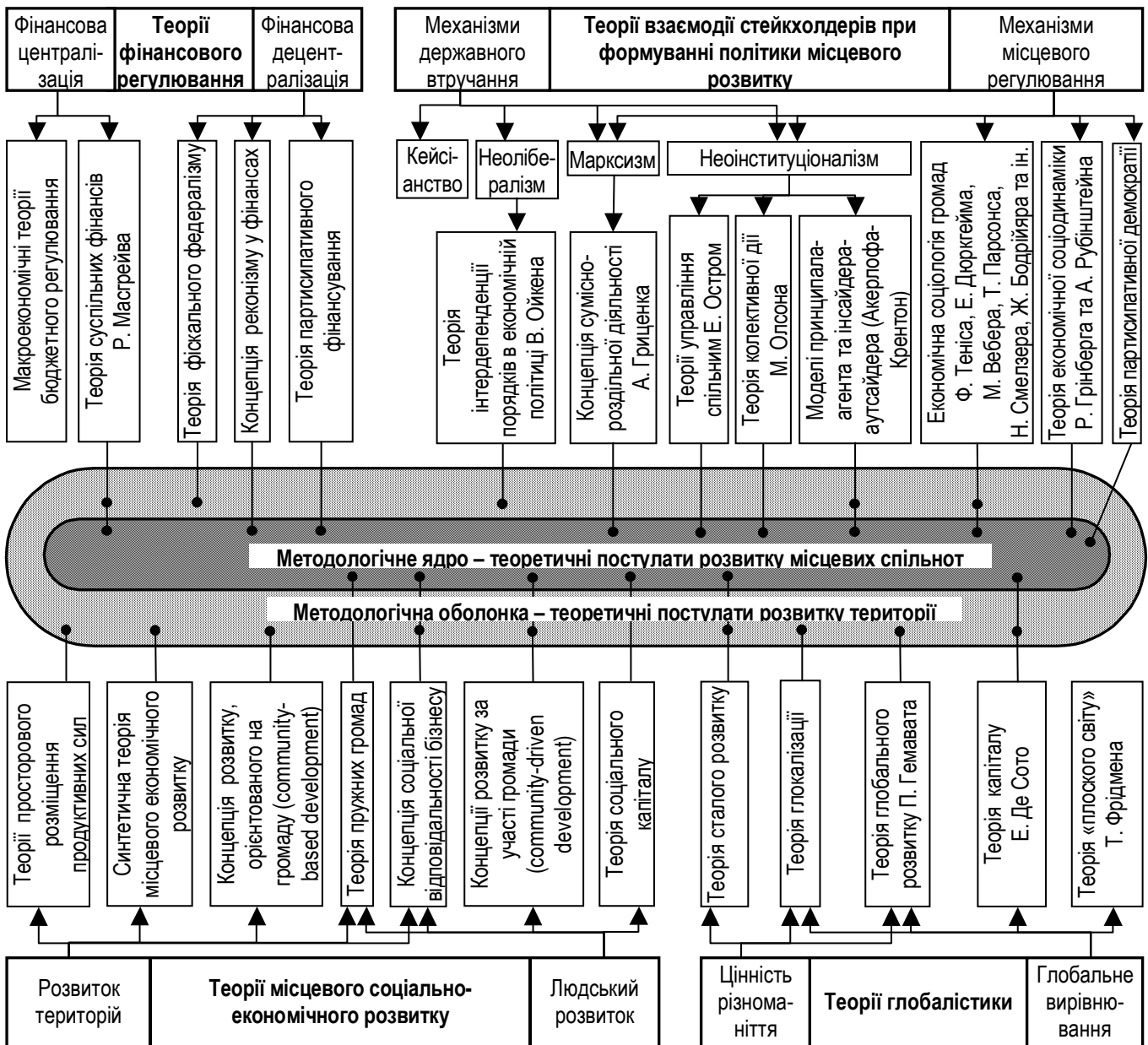
Для розробки основних положень партисипативної концепції ФП соціально-економічного розвитку ТГ сформовано більш широкий базис теоретичних та методологічних підходів, спрямованих на реалізацію можливості підвищення ефективності використання фінансових ресурсів за рахунок залучення до системи управління ними не тільки державних та місцевих органів влади, але й інститутів громадянського суспільства, міжнародних організацій, місцевого бізнесу та безпосередніх споживачів місцевих суспільних благ – представників територіальних спільнот.

Роль держави в даному випадку полягає у забезпеченні державних соціальних стандартів та вирівнювання умов життя в ТГ за допомогою міжбюджетних трансфертів, причому важливим є не тільки врахування державою інтересів ТГ (концепція CBD – community-based development), але й запровадження стимулюючих механізмів залучення ТГ до фінансування місцевого розвитку (концепція CDD – community-driven development), як це реалізують у своїй діяльності, зокрема, Програма розвитку ООН та Світовий банк.

Обґрунтовано, що основою формування ФП розвитку ТГ має бути людський розвиток (природні багатства без спроможності місцевих спільнот продуктивно відтворювати наявні ресурси самі по собі не забезпечують сталий розвиток території), тому методологічні засади партисипативної концепції сформовано за такою логікою: ядро складають теоретичні постулати розвитку місцевих спільнот, а оболонку – фундаментальні положення теорій розвитку території (рис. 2).

Запровадження партисипативної концепції ФП соціально-економічного розвитку ТГ вимагає суттєвого коригування її мети, завдань, функцій, принципів, методів та інструментів її реалізації (рис. 3).

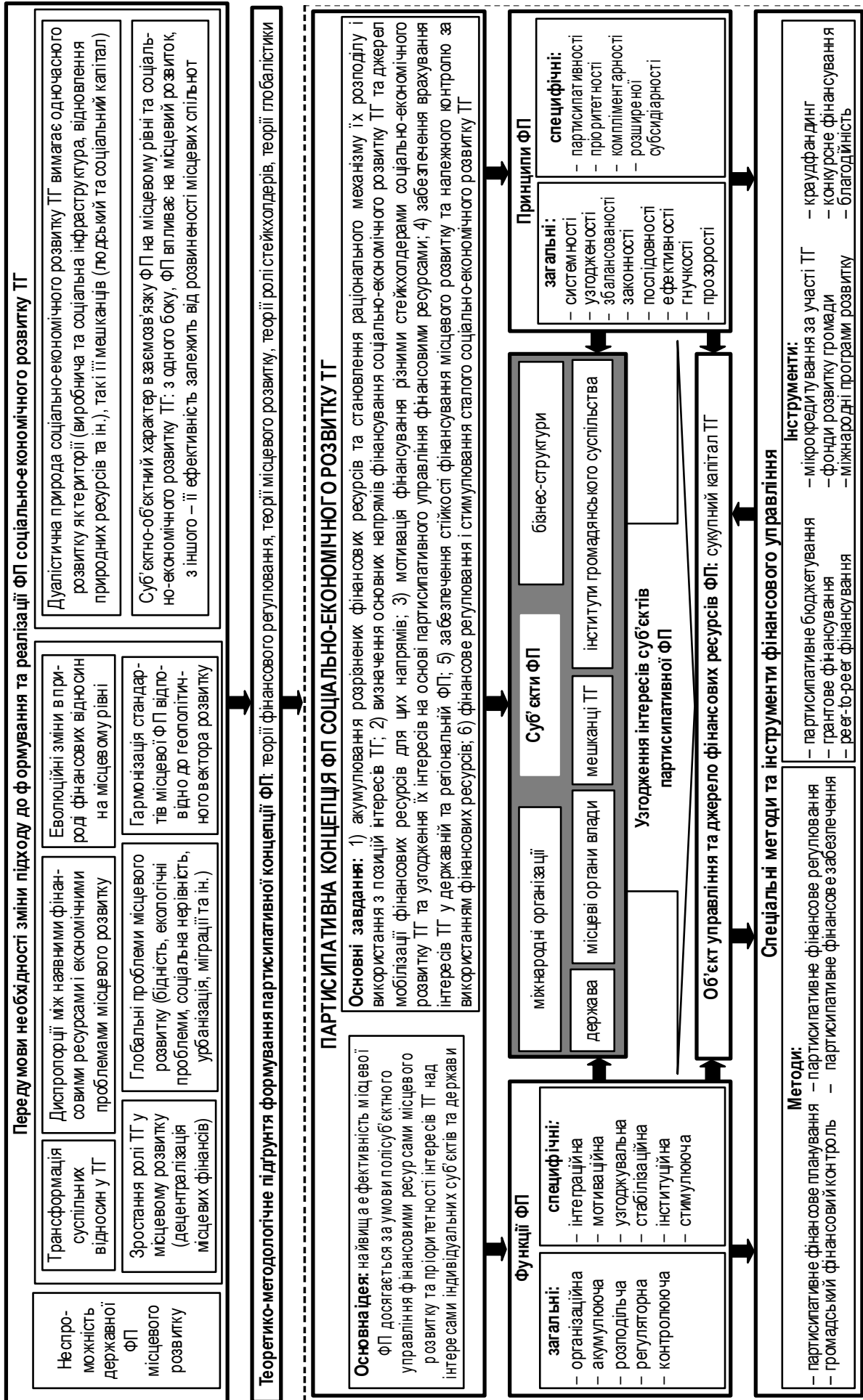
Так, зокрема, крім загальних принципів, запропоновано виокремлювати ще й специфічні: 1) партисипативності (залучення всіх стейкхолдерів, узгодження їх інтересів, що забезпечує легітимність, ефективність та стійкість прийняття рішень); 2) компліментарності (взаємодоповнюваність, а не взаємозамінність завдань держави, ТГ та індивідуальних суб'єктів); 3) пріоритетності (домінування інтересів ТГ над іншими інтересами за умови дотримання Парето-ефективності, тобто

Рисунок 2 – Структурно-логічна схема формування теоретико-методологічного підґрунтя партисипативної концепції ФП соціально-економічного розвитку ТГ

збільшення сукупної корисності місцевих суспільних благ для ТГ не повинно призводити до зменшення сукупної корисності благ для індивідуальних суб'єктів чи держави); 4) розширеної субсидіарності (передача повноважень фінансування місцевого розвитку на більш високий рівень має відбуватися лише за умови недостатності фінансових ресурсів усіх місцевих стейкхолдерів, що створює стимули залучення коштів не лише місцевих бюджетів, а й бізнесу, громадських організацій, домогосподарств та ін.).

Крім загальних функцій ФП соціально-економічного розвитку ТГ, у межах партисипативної концепції вона має виконувати ще й специфічні функції: 1) інтеграційну (об'єднання зусиль різних стейкхолдерів у фінансовому забезпеченні та регулюванні місцевого розвитку); 2) мотиваційну (мотивація стейкхолдерів

Рисунок 3 – Партисипативна концепція ФП соціально-економічного розвитку ТГ

фінансувати розвиток ТГ); 3) узгоджувальну (узгодження інтересів стейкхолдерів); 4) стабілізаційну (забезпечення стійкості фінансування місцевого розвитку та стійкості рішень ФП); 5) інституційну (формування інституційного середовища довгострокового соціально-економічного розвитку ТГ); 6) стимулюючу (створення фінансових стимулів сталого місцевого розвитку).

Партисипативна концепція ФП передбачає забезпечення поступальної позитивної динаміки соціально-економічного розвитку ТГ, а не підтримання його на певному досягнутому рівні, тому основою її реалізації має бути аналіз не тільки фінансових ресурсів (як це передбачено традиційними підходами), а сукупного капіталу ТГ. У роботі його запропоновано розуміти як поєднання фінансового, фізичного, природного, людського, соціального та інституційного капіталів ТГ, причому він може перетікати з однієї форми в іншу. Так, зокрема, фізичний і природний капітал може стати джерелом фінансового капіталу і навпаки, проте це можливо тільки за певного рівня розвитку інституційного капіталу ТГ: земля і нерухомість можуть виступати ефективним джерелом фінансових ресурсів для розвитку ТГ тільки за наявності відповідних інститутів (чітко визначені права власності, прозорість та зручність місцевих адміністративних процедур, наявність легітимних механізмів прийняття колективних рішень щодо спільних благ, відсутність корупції та ін.), які в Україні наразі перебувають лише на стадії становлення. Капітальні ресурси в процесі формування заощаджень та інвестицій виступають ключовими факторами соціально-економічного розвитку, тому їх використання як об'єкта управління пояснює той факт, що соціально-економічний розвиток є не повністю стохастичним, а ним можна керувати за допомогою заходів ФП. Крім того, використання поняття «капітал», а не «ресурси» закладає основу для переходу від моделі, що передбачає переважно поточне споживання, на модель «заощадження для розвитку». Важливе значення для створення фінансового капіталу ТГ мають людський (знання, компетенції, здоров'я) та соціальний (зв'язки, довіра, співпраця) капітал, оскільки від них залежить ефективність використання наявних фінансових ресурсів та можливість залучення додаткових. Суб'єктно-об'єктний характер взаємозв'язку ФП та соціально-економічного розвитку ТГ дозволяє розглядати сукупний капітал ТГ (виражений у грошових одиницях) як характеристику досягнутого рівня місцевого соціально-економічного розвитку. В цьому проявляється сутність капіталу як джерела доданої вартості в ході реалізації ФП.

Таким чином, у процесі формування та реалізації ФП соціально-економічного розвитку ТГ проявляється триалістична природа сукупного капіталу ТГ: 1) заходи ФП здійснюють вплив на якісні та кількісні характеристики сукупного капіталу ТГ; 2) сукупний капітал ТГ є джерелом фінансових ресурсів, які є об'єктом управлінського впливу та створюють додану вартість у процесі реалізації ФП; 3) приріст сукупного капіталу ТГ є індикатором результативності ФП.

У третьому розділі «**Теоретичні основи залучення неурядових суб'єктів до формування та реалізації фінансової політики соціально-економічного розвитку територіальних громад**» визначено систему фінансових і нефінансових зв'язків між урядовими та неурядовими суб'єктами ФП соціально-економічного розвитку ТГ, обґрунтовано механізм трансформації функцій місцевої влади та громадських

фінансуванні виробництва місцевих суспільних благ, організаційно-економічні засади залучення місцевих бізнес-структур до формування та реалізації ФП соціально-економічного розвитку ТГ.

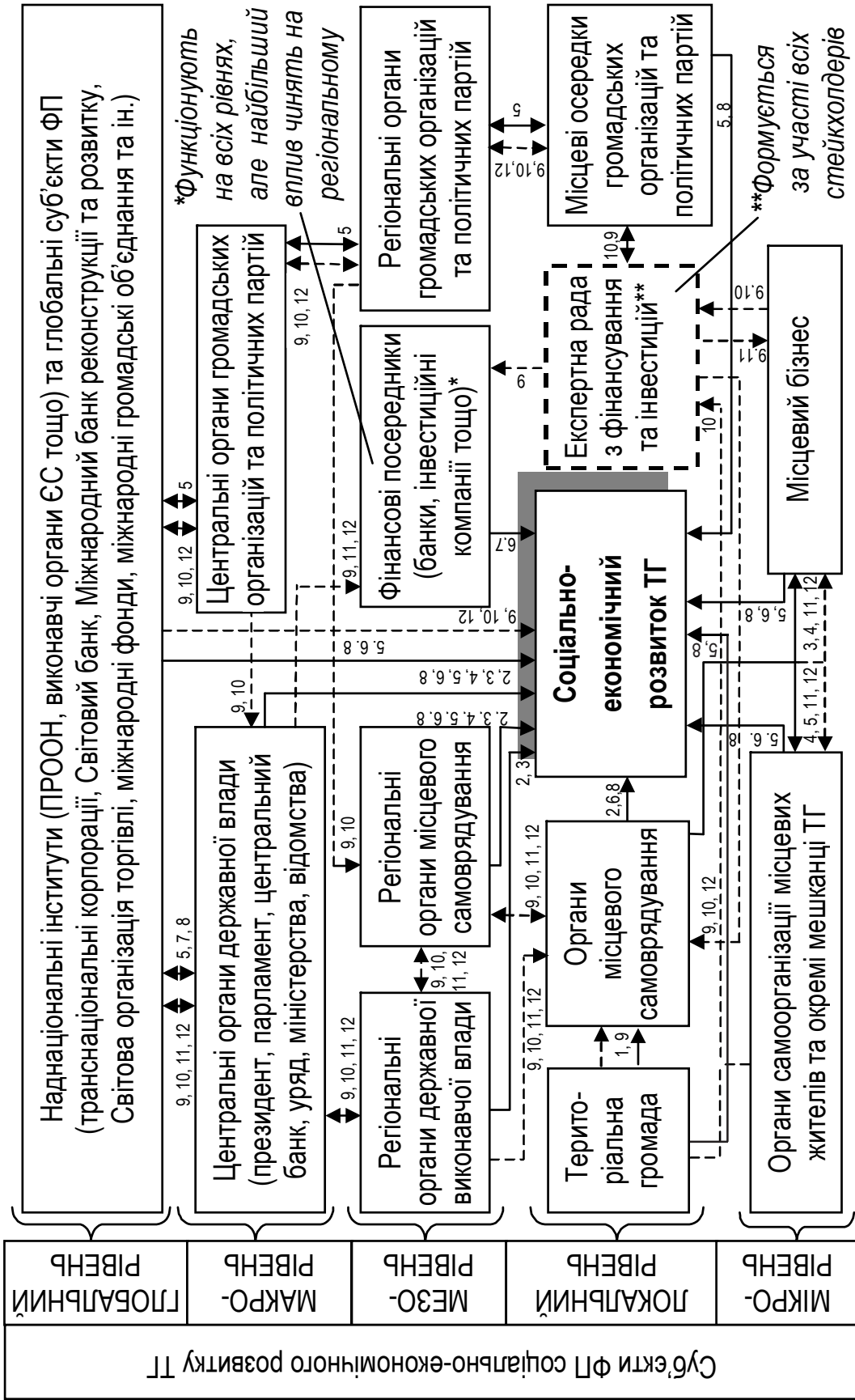
У традиційному розумінні суб'єктами ФП соціально-економічного розвитку ТГ вважаються органи державної та місцевої влади, тоді як партисипативна концепція її реалізації ґрунтується на ідеології ефективного використання наявних та потенційних фінансових ресурсів за рахунок участі в управлінні ними не тільки органів влади, але й неурядових стейкхолдерів, які фактично перетворюються на суб'єктів цієї політики. На підставі цього у роботі розглядається більш широке коло суб'єктів ФП соціально-економічного розвитку ТГ, які розділені на різні змістовні рівні залежно від спрямованості їх економічних інтересів та повноважень (мікрорівень – індивідуальні інтереси, локальний рівень – інтереси ТГ, мезорівень – інтереси регіону, макрорівень – інтереси держави, глобальний рівень – інтереси міжнародної спільноти). На рис. 4 представлено фінансові та нефінансові зв'язки між цими суб'єктами, що визначають напрями та форми їх впливу на результативність ФП місцевого розвитку.

Інституційним майданчиком для узгодження інтересів усіх суб'єктів ФП (з урахуванням пріоритетності інтересів ТГ), а також координації їх фінансової та організаційної діяльності запропоновано вважати експертну раду з фінансування та інвестицій. У роботі обґрунтовано доцільність її створення при органах місцевої влади, склад її учасників та механізм функціонування (на прикладі громадської експертної комісії при Сумській міській раді та громадської ради при міськвиконкомі м. Суми, до складу яких входить автор).

У межах партисипативної концепції ФП соціально-економічного розвитку ТГ важливою є роль громадських організацій як самостійного неурядового суб'єкта цієї політики, що пов'язано із зростанням їх значення в життєдіяльності ТГ (громадські організації країн Європейського Союзу формують від 3 до 9% ВВП, у них працевлаштовані від 4,4 до 14% працездатного населення, громадяни відраховують частину податку на доходи фізичних осіб на рахунки обраних громадських організацій), тому їх функції не повинні обмежуватися лише контролем за використанням коштів місцевих бюджетів (як це відбувається зараз в Україні), а мають бути більш широкими, зокрема, щодо формування диверсифікованого кошика ресурсів та управління ним для надання соціальних послуг місцевому населенню.

Так, зокрема, з метою підвищення ефективності використання фінансових ресурсів місцевого розвитку на основі моделі «принципал – агент» (рис. 5) обґрунтовано необхідність зміни пріоритетів у фінансуванні місцевих громадських організацій: кошти місцевих бюджетів, за рахунок яких фінансується створення місцевих громадських благ, мають розподілятися на конкурсній основі громадським організаціям (а не виділятися поза конкурсом комунальним підприємствам), місцева ж влада (а не громадські організації) повинна виконувати функції контролю за ефективністю їх використання.

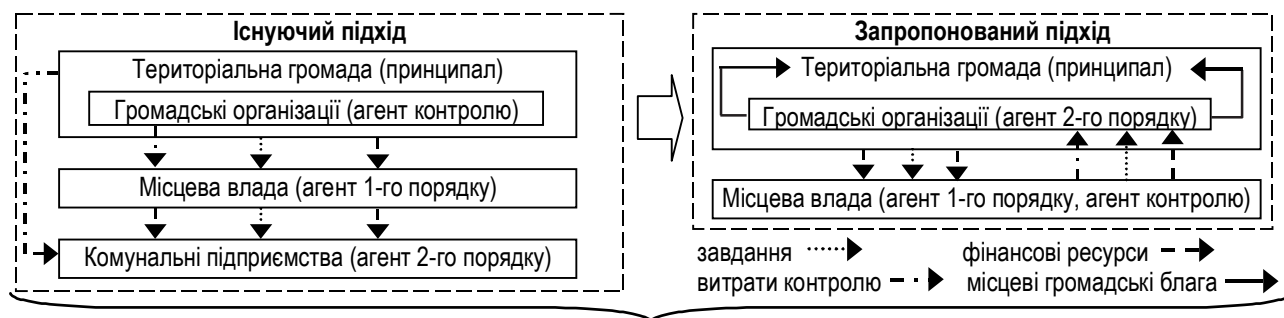
Практичні аспекти реалізації цієї пропозиції у роботі розглянуто на прикладі залучення громадських організацій до надання населенню ТГ соціальних послуг у галузі культури та охорони здоров'я за кошти місцевих бюджетів. Результати цього дослідження використані під час планування ряду адвокаційних кампаній щодо

Умовні позначення: —————> рух фінансових ресурсів   - - - - -> нефінансовий вплив/зв'язки

- 1 – податки; 2– бюджетне фінансування; 3 – субсидії, дотації; 9 – лобювання інтересів; 10 – експертна допомога;
- 4 – податкові пільги; 5 – цільове фінансування (у т.ч. гранти); 11 – адміністративний вплив/супровід;
- 6 – інвестиції; 7 – кредити; 8 – партисипативне фінансування; 12 – впровадження стандартів фінансування

Рисунок 4 – Система зв'язків між урядовими та неурядовими суб'єктами ФП соціально-економічного розвитку ТГ

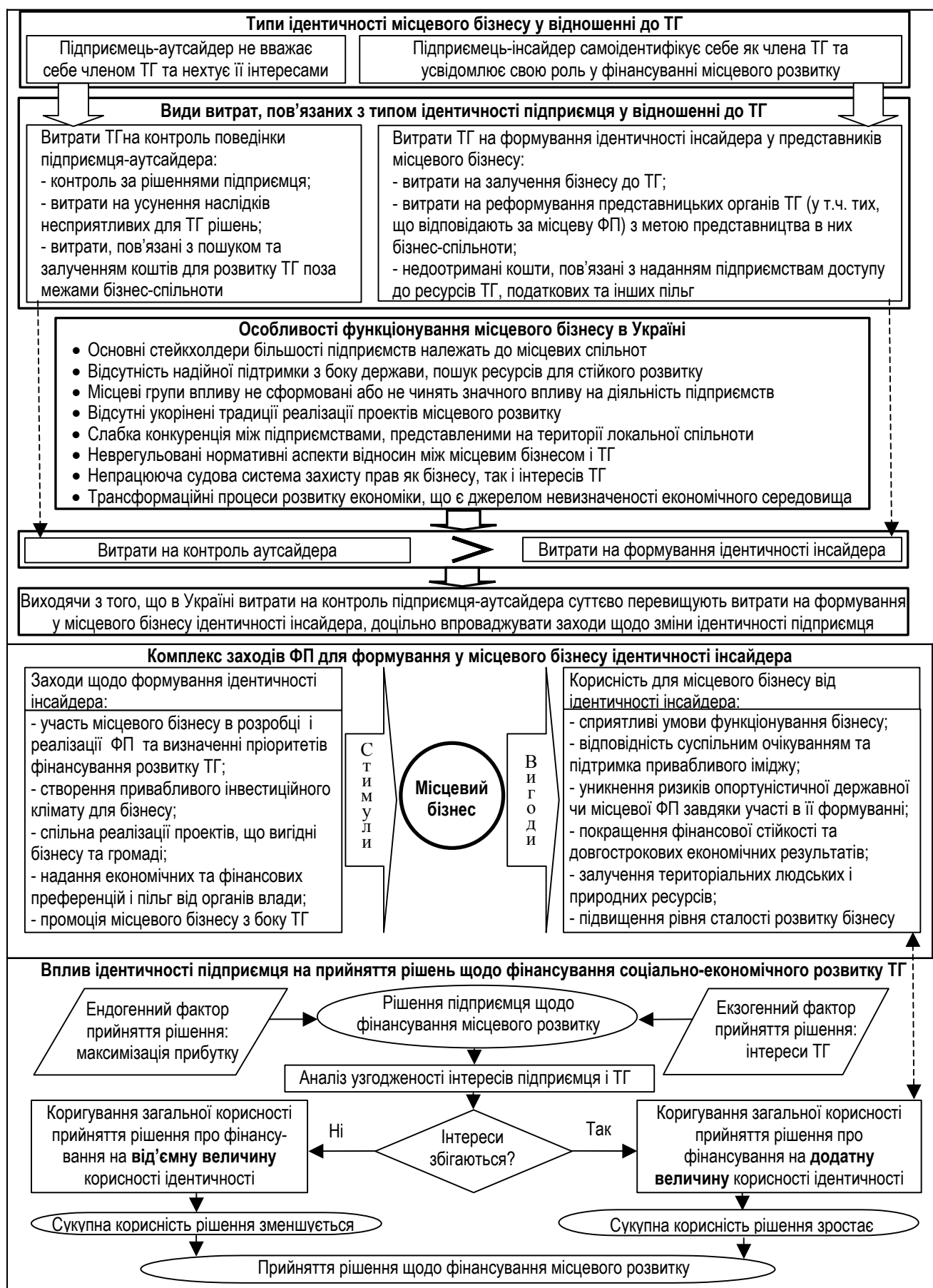
Переваги запропонованого підходу:	Висновки з практики застосування запропонованого підходу при наданні культурних та медичних послуг у ТГ:
Більш ефективне використання коштів місцевих бюджетів	⇒ фінансування не закладів культури, а культурного процесу дозволяє збільшити кількість і якість культурних заходів для ТГ; створення конкурентного середовища за право отримати бюджетні кошти підвищує якість громадських послуг у сфері охорони здоров'я ТГ
Залучення додаткових коштів для фінансування створення громадських благ	⇒ конкурсні підходи до виділення бюджетних коштів за умови партисипативної участі організацій, що представляють зацікавлені місцеві спільноти, мають мультиплікативний ефект: існують приклади, коли на кожну 1 грн вкладених бюджетних коштів створюється соціальна послуга вартістю до 4 грн
Зменшення ризиків корупції	⇒ діяльність громадських організацій є менш корумпованою, ніж комунальних підприємств; місцева влада завдяки наявності відповідних повноважень здатна більш ефективно контролювати використання бюджетних коштів, ніж громадські організації
Зниження трансакційних витрат	⇒ зменшується час надання та вартість соціальних послуг за рахунок зменшення трансакцій у системі розпорядник-контролер бюджетних коштів
Створення додаткових трансакційних вигод	⇒ залучення громадських організацій до надання соціальних послуг населенню перетворює державні витрати на соціальні інвестиції, сприяє розвитку громадянського суспільства та зростанню соціального капіталу в ТГ

Рисунок 5 – Трансформація механізму взаємодії місцевої влади та громадських організацій у процесі фінансування виробництва місцевих громадських благ (модель «принципал – агент»)

розвитку громадянського суспільства в Україні, зокрема знайшли відображення в Сумській обласній програмі сприяння розвитку громадянського суспільства на 2012–2015 рр., одним із розробників якої є автор.

Ще одним неурядовим суб'єктом ФП соціально-економічного розвитку ТГ, від якого суттєво залежить ефективність її реалізації, є місцева бізнес-спільнота. У роботі обґрунтовано, що додаткові мотиваційні стимули для залучення місцевого бізнесу до участі у партисипативному фінансуванні можуть бути сформовані в процесі соціальної взаємодії: фактором, що трансформує економічну раціональність підприємця у напрямку фінансування розвитку ТГ є його стосунки з місцевою спільнотою, що формують територіальну ідентичність підприємця. Для обґрунтування механізму трансформації коштів місцевого бізнесу у фінансові ресурси розвитку ТГ використано модифіковану модель інсайдера-аутсайдера Акерлофа – Крентон (рис. 6).

Відповідно до цієї моделі дії підприємця обумовлюються економічними мотивами, але остаточне рішення щодо участі у фінансуванні місцевого розвитку визначається з урахуванням додатної або від'ємної корисності ідентичності, знак та величина якої залежить від узгодженості його бізнес-інтересів з інтересами ТГ. У роботі досліджено такі напрями впливу ідентичності підприємця на розвиток

Рисунок 6 – Структурно-логічна схема трансформації коштів місцевого бізнесу у фінансові ресурси розвитку ТГ (модель інсайдер – аутсайдер)

ТГ: 1) ідентичність підприємця, як члена ТГ, забезпечує стійкість мотивів фінансування заходів соціальної відповідальності на території ведення бізнесу; 2) процес формування ідентичності підприємця дозволяє залучити додаткові фінансові ресурси для розвитку ТГ й окреслює стратегічні напрями розвитку взаємовідносин між ТГ та бізнесом. Місцева влада та представники ТГ мають сприяти формуванню та підтримці у місцевого бізнесу ідентичності інсайдера, результатом чого будуть стійкі мотиви щодо соціально відповідальної поведінки підприємців та фінансування проектів місцевого розвитку.

У четвертому розділі «**Розвиток інструментарію планування та реалізації заходів фінансової політики соціально-економічного розвитку територіальних громад**» розроблено трирівневий підхід до планування та оцінювання ефективності заходів ФП соціально-економічного розвитку ТГ; обґрунтовано специфічні особливості, принципи та умови ефективного використання партисипативного бюджетування, створення фондів розвитку громад, пірингового кредитування та краудфандингу як інструментів реалізації цієї ФП.

У роботі узагальнено існуючий інструментарій партисипативного фінансового забезпечення соціально-економічного розвитку ТГ у різних країнах світу та розроблено пропозиції щодо його удосконалення. Так, зокрема, одним з найдієвіших інструментів формування фінансових ресурсів ТГ є партисипативне бюджетування. Мотивами цільових груп стейкхолдерів, що беруть у ньому участь, запропоновано вважати такі: 1) для мешканців ТГ та громадських організацій – зменшення асиметрії інформації, контроль за прийняттям фінансових рішень, відстоювання інтересів при плануванні бюджетних витрат та запровадження власних проектів місцевого розвитку; 2) для місцевої влади – підвищення легітимності бюджетних рішень в умовах обмежених фінансових можливостей, захист від опортуністичних лобістських інтересів, отримання інформації про реальні потреби населення в ТГ; 3) для місцевого бізнесу – реалізація мотивів соціальної відповідальності перед місцевою громадою, отримання замовлень за рахунок коштів місцевого бюджету, створення сприятливих інституційних умов для підприємницької діяльності.

Ще одним ефективним інструментом формування фінансових ресурсів ТГ є створення фондів громад, оскільки це дозволяє включити розрізнені місцеві філантропічні організації в потужну світову мережу фінансування проектів місцевого розвитку, яка заснована на використанні горизонтальних зв'язків між локальними спільнотами різних країн. У роботі уточнено їх основні ознаки, а саме: зв'язок з конкретною територією, формування ендаументу, перерозподіл фінансових ресурсів за грантовою процедурою та спрямованість на вирішення проблем соціально-економічного розвитку ТГ. Основними принципами їх функціонування запропоновано вважати такі: незалежності, законності, прозорості, стійкої діяльності, інноваційного розвитку, збалансованого представництва, відсутності конфлікту інтересів.

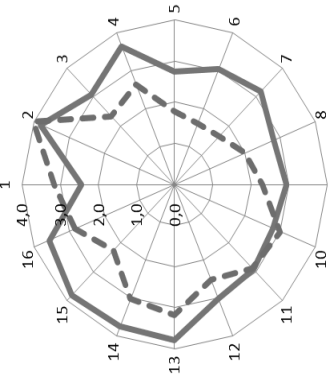
Перспективним фінансовим інструментом місцевого розвитку є також мікрокредитування, засноване на участі ТГ, інноваційні можливості застосування яко-

го пов'язані з формуванням нового типу економіки – реконізму (економіки взаємної підзвітності) та мережеских форм економічної діяльності, що обумовлює розвиток нового підходу до економічної взаємодії – «рівний рівному» («peer-to-peer», p2p) і дозволяє поєднувати великі спільноти рівноправних індивідів з метою досягнення спільних цілей. Як основні умови ефективного розвитку пірингового («person-to-person») кредитування, під час якого члени спільнот можуть надавати кредит один одному без фінансових посередників, у роботі визначено такі: зниження трансакційних витрат обробки інформації, її доступність та розвиток нових медіа, скорочення інформаційної асиметрії, спрощення ієрархії та полегшення координації в спільнотах, підвищення значущості кумулятивного приросту репутації як фактора формування партнерських відносин та зменшення кількості правопорушень. Основними перевагами цього виду кредитування порівняно з традиційними його видами є: обмеженість або навіть відсутність державного регулювання, використання он-лайн платформ (полегшує координацію між дрібними позичальниками та формує кредитні відносини за схемою «рівний рівному», де кредит не є трансакцією єдиного суб'єкта, а виступає як агрегація ряду дрібних позик), активна взаємодія одержувачів кредиту та кредиторів у межах єдиної спільноти, долучення до кола потенційних кредиторів соціально-економічного розвитку ТГ тих суб'єктів, які можуть і не належати територіально до цієї ТГ, але мати з нею інші зв'язки.

У роботі досліджено ще один інструмент колективного фінансування – краудфандинг, який завдяки сучасним інформаційним технологіям отримав нові можливості для застосування. Його специфічними характеристиками з позиції фінансованого забезпечення проектів місцевого соціально-економічного розвитку запропоновано вважати такі: 1) поєднання в межах єдиної платформи функцій акумулювання коштів та визначення напрямків витрат; 2) високий рівень гнучкості щодо вибору напрямів фінансування; 3) швидкість виділення коштів; 4) прозорість інформації щодо проекту, підзвітність і відповідальність перед спільнотою; 5) можливість фінансування виробництва як комерційних, так і місцевих суспільних благ (наприклад, проектів з локального благоустрою, допомоги певним соціальним категоріям населення тощо); 6) зниження трансакційних витрат на організацію фінансування завдяки меншому числу посередників; 7) розширення переліку потенційних краудінвесторів завдяки поєднанню економічних та соціальних мотивів для фінансування; 8) можливість перевірки суспільної корисності проектів соціально-економічного розвитку процедурою фінансової легітимізації з боку ТГ. Досвід успішного функціонування краудфандингових платформ (як зарубіжних Kickstarter, Funding Circle, KIVA та ін., так і вітчизняної «Велика Ідея») свідчить, що фінансову підтримку отримують тільки ті проекти соціально-економічного розвитку ТГ, що пов'язані з інтересами та ідентичністю представників місцевої спільноти.

У роботі розроблено трирівневий підхід до планування системи заходів ФП соціально-економічного розвитку ТГ (табл. 2), що передбачає: 1) здійснення самооцінки сталого місцевого розвитку; 2) визначення стратегічних пріоритетів

Таблиця 2 – Науково-методичний підхід до планування заходів ФП соціально-економічного розвитку ТГ

Етап	Сутність	Методи	Приклади (за результатами апробації авторських пропозицій)																		
1. Самоцінка місцевого розвитку	Виявлення основних стейкхолдерів фінансування сталого місцевого розвитку, їх компетенцій та аналіз того, як вони оцінюють потенціал місцевих фінансових ресурсів, сприяють їх ефективному використанню та справедливому розподілу	<ol style="list-style-type: none"> експертне опитування кожної групи стейкхолдерів; формування багатосторонньої робочої групи; аналіз нормативних документів щодо фінансування місцевого соціально-економічного розвитку; збирання інформації від груп стейкхолдерів в інтерактивному форматі (фокус-групи та ін.). 	<p>Результати самооцінки основними стейкхолдерами стану соціально-економічного розвитку в Глухівському районі Сумської області (шкала оцінки розвиненості певної сфери: 0 – 5).</p> <p>Напрямки оцінки: 1 – Розвиток громадських організацій, 2 – Гендерна рівність, 3 – Соціальна згуртованість та людський капітал, 4 – Участь у прийнятті рішень, 5 – Управління природними ресурсами, 6 – Стала енергетика, 7 – Зниження екологічних ризиків, 8 – Стале сільське господарство, 9 – Праця, 10 – Розвиток місцевого бізнесу, 11 – Інтеграція бізнесу, 12 – Послуги підтримки бізнесу, 13 – Адміністративні послуги, 14 – Управління фінансовими ресурсами, 15 – Планування та інвестування, 16 – Соціальні послуги</p> <p>— Рівень ТГ — Рівень регіону</p>																		
2. Визначення пріоритетів фінансування	Досягнення консенсусу інтересів стейкхолдерів щодо пріоритетних цілей сталого розвитку ТГ, формування плану колективних дій та інструментів партисипативного фінансування соціально-економічного розвитку ТГ	<ol style="list-style-type: none"> анкетування стейкхолдерів щодо їх співпричетності та політичної прихильності різним цілям місцевого розвитку; громадське обговорення та визначення пріоритетів розвитку ТГ; спільне формування плану колективних дій та інструментів фінансування. 	<p>Коллективні дії по фінансуванню створення екополісу в Глухівському районі (фрагмент)</p> <table border="1"> <tr> <td>Місцевий бізнес, районна рада та адміністрація, обласна адміністрація</td> <td>↑</td> <td>фінансування розвитку виробничої і комерційної інфраструктури виробництва чистої продукції</td> </tr> <tr> <td>ТГ, громадські організації, районна рада та адміністрація, обласна адміністрація</td> <td>↑</td> <td>залучення інвесторів до реалізації екологічно орієнтованих проектів в ТГ</td> </tr> <tr> <td>Районна рада та адміністрація, обласна адміністрація, місцевий бізнес, ТГ</td> <td>↑</td> <td>фінансування розвитку екопоселень та екологічного туризму, популяризації масового екотуризму в ТГ</td> </tr> <tr> <td>Районна рада та адміністрація, місцеві організації громадянського суспільства</td> <td>↑</td> <td>фінансування конкурсу екологічно спрямованих проектів місцевих громадських організацій</td> </tr> </table>	Місцевий бізнес, районна рада та адміністрація, обласна адміністрація	↑	фінансування розвитку виробничої і комерційної інфраструктури виробництва чистої продукції	ТГ, громадські організації, районна рада та адміністрація, обласна адміністрація	↑	залучення інвесторів до реалізації екологічно орієнтованих проектів в ТГ	Районна рада та адміністрація, обласна адміністрація, місцевий бізнес, ТГ	↑	фінансування розвитку екопоселень та екологічного туризму, популяризації масового екотуризму в ТГ	Районна рада та адміністрація, місцеві організації громадянського суспільства	↑	фінансування конкурсу екологічно спрямованих проектів місцевих громадських організацій						
Місцевий бізнес, районна рада та адміністрація, обласна адміністрація	↑	фінансування розвитку виробничої і комерційної інфраструктури виробництва чистої продукції																			
ТГ, громадські організації, районна рада та адміністрація, обласна адміністрація	↑	залучення інвесторів до реалізації екологічно орієнтованих проектів в ТГ																			
Районна рада та адміністрація, обласна адміністрація, місцевий бізнес, ТГ	↑	фінансування розвитку екопоселень та екологічного туризму, популяризації масового екотуризму в ТГ																			
Районна рада та адміністрація, місцеві організації громадянського суспільства	↑	фінансування конкурсу екологічно спрямованих проектів місцевих громадських організацій																			
3. Моніторинг ефективності фінансування	Створення системи моніторингу, яка шляхом вимірювання змін у капітальних активах місцевих спільнот дозволяє встановити ефективність партисипативного фінансування соціально-економічного розвитку ТГ	<ol style="list-style-type: none"> встановлення пріоритетів капітальних активів, які підлягають моніторингу, за участі всіх стейкхолдерів; створення фінансових (а в разі неможливості – інших вимірних) показників для вибраних капітальних активів і їх базового рівня; інтеграція цих показників у процес фінансового планування для періодичного моніторингу їх рівня 	<p>Показники активів сталого місцевого розвитку по кожній формі капіталу (фрагмент)</p> <table border="1"> <tr> <td>Фінансовий капітал</td> <td>↑</td> <td>бюджет ТГ, інвестиції в місцевий розвиток, середній дохід одного мешканця в ТГ, прибуток/вільні кошти місцевого бізнесу, заборгованість ТГ та ін.</td> </tr> <tr> <td>Фізичний капітал</td> <td>↑</td> <td>вартість виробничих комплексів, вартість соціальної інфраструктури, вартість транспортної інфраструктури, вартість водних систем та ін.</td> </tr> <tr> <td>Природний капітал</td> <td>↑</td> <td>фінансова оцінка якості земель, фінансова оцінка корисних копалин, фінансова оцінка зелених зон та лісів, фінансова оцінка рекреаційних зон та ін.</td> </tr> <tr> <td>Людський капітал</td> <td>↑</td> <td>кількість домогосподарств в ТГ, частка населення з вищою освітою, кількість зайнятого населення, показники здоров'я населення та ін.</td> </tr> <tr> <td>Соціальний капітал</td> <td>↑</td> <td>рівень громадської активності, рівень довіри в ТГ, соціально-економічна / гендерна рівність, участь в партисипативному фінансуванні та ін.</td> </tr> <tr> <td>Інституційний капітал</td> <td>↑</td> <td>оцінка свободи підприємництва, стадії методи ведення господарювання, оцінка рівня корупції/злочинності, механізми колективних рішень та ін.</td> </tr> </table>	Фінансовий капітал	↑	бюджет ТГ, інвестиції в місцевий розвиток, середній дохід одного мешканця в ТГ, прибуток/вільні кошти місцевого бізнесу, заборгованість ТГ та ін.	Фізичний капітал	↑	вартість виробничих комплексів, вартість соціальної інфраструктури, вартість транспортної інфраструктури, вартість водних систем та ін.	Природний капітал	↑	фінансова оцінка якості земель, фінансова оцінка корисних копалин, фінансова оцінка зелених зон та лісів, фінансова оцінка рекреаційних зон та ін.	Людський капітал	↑	кількість домогосподарств в ТГ, частка населення з вищою освітою, кількість зайнятого населення, показники здоров'я населення та ін.	Соціальний капітал	↑	рівень громадської активності, рівень довіри в ТГ, соціально-економічна / гендерна рівність, участь в партисипативному фінансуванні та ін.	Інституційний капітал	↑	оцінка свободи підприємництва, стадії методи ведення господарювання, оцінка рівня корупції/злочинності, механізми колективних рішень та ін.
Фінансовий капітал	↑	бюджет ТГ, інвестиції в місцевий розвиток, середній дохід одного мешканця в ТГ, прибуток/вільні кошти місцевого бізнесу, заборгованість ТГ та ін.																			
Фізичний капітал	↑	вартість виробничих комплексів, вартість соціальної інфраструктури, вартість транспортної інфраструктури, вартість водних систем та ін.																			
Природний капітал	↑	фінансова оцінка якості земель, фінансова оцінка корисних копалин, фінансова оцінка зелених зон та лісів, фінансова оцінка рекреаційних зон та ін.																			
Людський капітал	↑	кількість домогосподарств в ТГ, частка населення з вищою освітою, кількість зайнятого населення, показники здоров'я населення та ін.																			
Соціальний капітал	↑	рівень громадської активності, рівень довіри в ТГ, соціально-економічна / гендерна рівність, участь в партисипативному фінансуванні та ін.																			
Інституційний капітал	↑	оцінка свободи підприємництва, стадії методи ведення господарювання, оцінка рівня корупції/злочинності, механізми колективних рішень та ін.																			

фінансового забезпечення соціально-економічного розвитку ТГ та складання плану колективних дій для фінансування визначених пріоритетів за участі всіх стейкхолдерів; 3) систематичну оцінку ефективності заходів ФП місцевого розвитку на основі моніторингу динаміки капітальних активів ТГ, поточне коригування заходів ФП. Обґрунтовано, що за рахунок залучення всіх стейкхолдерів до планування ФП соціально-економічного розвитку ТГ підвищується її стійкість і довгострокова ефективність, оскільки за рахунок громадської легітимізації всі рішення стають менш залежними від інтересів органів місцевої влади. Результати застосування даного підходу для планування ФП місцевого розвитку в Глухівському районі Сумської області лягли в основу коригування річних програм фінансування та довгострокових стратегій сталого розвитку місцевих спільнот цього регіону. На підставі висновків даного дослідження (результатів роботи фокус-груп, анкетувань, обговорень та експертних опитувань) робоча група, до складу якої входили представники органів місцевої влади, громадські експерти, активісти ТГ, представники місцевих громадських організацій та бізнесу, запропонувала стратегію розвитку ТГ Глухівського району. Дана стратегія передбачала їх розвиток як місцевих спільнот, що запроваджують екологічно орієнтоване місцеве врядування та виробляють товари і послуги екологічного спрямування. Наслідком цього стала розробка та схвалення на сесії районної ради плану колективних дій щодо фінансування цієї стратегії.

У п'ятому розділі «**Оцінка впливу реалізації партисипативної концепції фінансової політики на соціально-економічні показники розвитку територіальних громад**» досліджено вплив партисипативного фінансування та партисипативного управління фінансовими ресурсами на економічні характеристики життєдіяльності ТГ, рівень їх соціального капіталу, рівень сталості господарювання в ТГ та формування в них інституційних передумов для довгострокового соціально-економічного розвитку.

У роботі висунуто гіпотезу, що партисипативне фінансування розвитку ТГ та партисипативне управління фінансовими ресурсами місцевого розвитку можуть не тільки забезпечувати економічне зростання в місцевих спільнотах (через збільшення обсягу фінансових ресурсів, результативності місцевого підприємництва, створення нових робочих місць тощо), а й виступати самостійним джерелом та регулятором інституційних змін в ТГ, сприяти реалізації економічного потенціалу соціальної мобілізації, формувати спільні цілі та цінності сталого місцевого розвитку. Для перевірки цієї гіпотези здійснено ряд емпіричних досліджень, об'єктами яких стали сільські ТГ Сумської області, що брали участь у всеукраїнському проекті Європейського Союзу та Програми розвитку ООН «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду». В цих громадах було запроваджено партисипативне фінансування місцевих проектів, причому бюджет розвитку мав таку структуру: кошти мешканців ТГ – не менше 5%, кошти регіональних та місцевого бюджетів – до 45%, фінансові ресурси Програми розвитку ООН в Україні – до 50%. Як контрольні громади були використані ТГ, у яких не було партисипативного фінансування і які мали однаковий рівень соціально-економічного розвитку з досліджуваними ТГ на початок проекту. Статистичною базою стали дані паспортизації ТГ Сумської області та дані обласного фінансового управління за 2006–2014 рр.

Перевірка висунутої гіпотези здійснювалася в два етапи:

1) підтвердження економічної ефективності партисипативного фінансування (позитивного впливу на соціально-економічні показники розвитку ТГ). Для цього розроблено економетричну модель залежності нульових різниць індикаторів економічного розвитку ТГ (загалом 12 показників) від фіктивних змінних, що характеризують статус ТГ (ТГ – учасники проекту та контрольні ТГ), період часу, районну приналежність ТГ, цільову спрямованість партисипативного фінансування та ін. Параметри моделі, визначені на основі застосування методу найменших квадратів, дали можливість кількісно оцінити статистично значущий вплив партисипативного фінансування на соціально-економічні показники розвитку сільських ТГ, де воно було запроваджено, порівняно з контрольними ТГ. Так, зокрема, чисельність постійного населення в ТГ, де було запроваджено партисипативне фінансування, порівняно з контрольними ТГ зросла на 3,4%, чисельність населення, зайнятого в усіх сферах діяльності, – на 24,2%, зайнятого підприємницькою діяльністю – на 72,7%; рівень забезпечення пасажирським транспортом – на 8,4%; обсяг доходів загального фонду місцевого бюджету – на 4,2%, спеціального фонду – на 5,4%. Крім того, кількість мешканців ТГ, що виїхала з села, зменшилася на 20,0%, а чисельність населення, зайнятого за межами села, – на 125,1%;

2) підтвердження соціальної ефективності партисипативного фінансування (позитивного впливу на рівень соціального капіталу ТГ як інтегральну характеристику розвиненості соціальних зв'язків у межах місцевої спільноти). Для оцінювання рівня соціального капіталу ТГ розроблено анкету, адаптовану до мети дослідження та специфіку опитуваних домогосподарств, яка ґрунтується на методології Світового банку (Integrated Questionnaire for the Measurement of Social Capital), науково-дослідницького проекту WVS (The World Values Survey), Європейської наукової фундації (The European Social Survey) та Офісу національної статистики Великобританії (The Social Capital Question Bank). Для забезпечення валідності оцінювання соціальних наслідків запровадження партисипативного фінансування здійснено два дослідження в різних ТГ за різні періоди часу, що відповідали двом фазам реалізації проекту «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду». Результати економетричного моделювання за допомогою програмного пакета STATA подано на рис. 7.

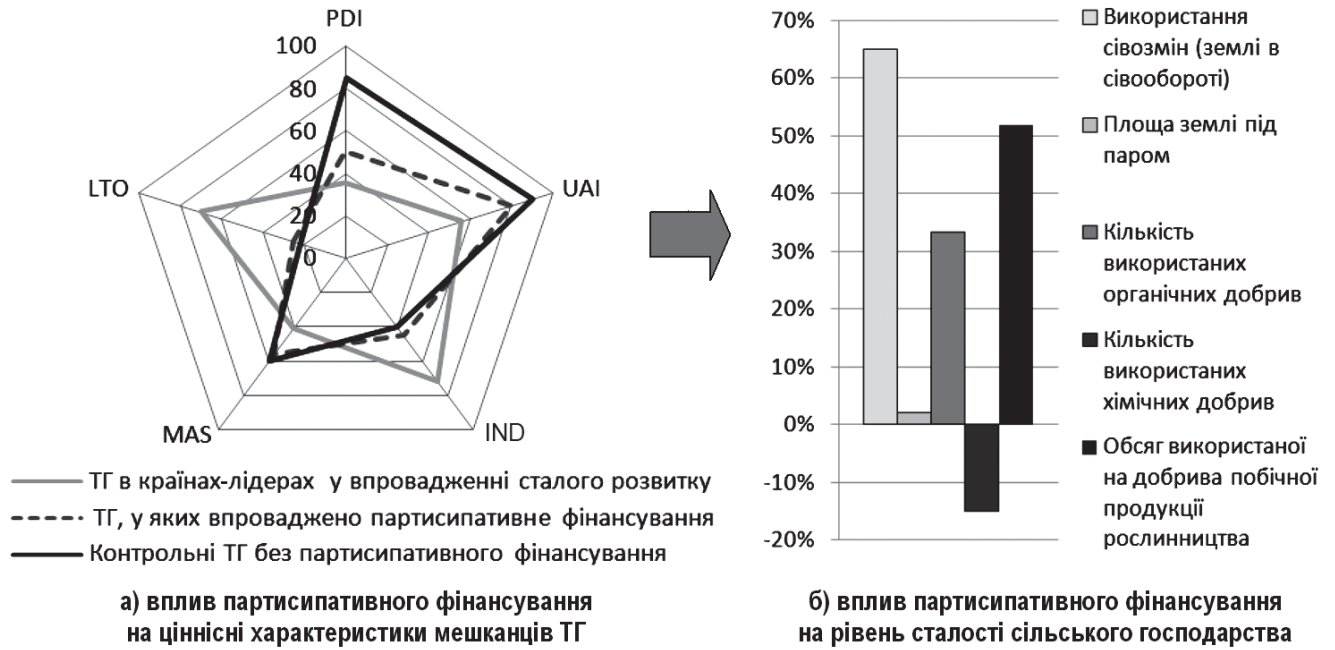
Результати аналізу успішності проекту Європейського Союзу та Програми розвитку ООН «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду» підтверджують справедливість висунутої гіпотези: партисипативне фінансування інфраструктурних проектів місцевого розвитку позитивно впливає не тільки на економічні характеристики життєдіяльності ТГ, але й приводить до зростання соціального капіталу місцевих спільнот. Спосіб фінансування є фактором, що мотивує членів ТГ до самоорганізації та плідної співпраці як між собою, так і з владою. Аналіз взаємозв'язку характеристик соціального капіталу та економічних показників розвитку ТГ засвідчив, що соціальний капітал стає ресурсом для інтенсифікації розвитку лише за наявності ефективного організаційного механізму спільних колективних дій, тригером якого в досліджуваних ТГ виступали громадські організації, що ство-

Мета дослідження: визначення впливу партисипативного фінансування на соціальний капітал ТГ																																			
Дослідження 1 (за підтримки Консорціуму економічної освіти та досліджень EERC)		Дослідження 2 (за підтримки проекту ЄС та ПРООН «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду»)																																	
33 сільські ТГ Сумської області, що брали участь у першій фазі проекту ПРООН	Об'єкт дослідження	45 сільських ТГ Сумської області, що брали участь у другій фазі проекту ПРООН																																	
2007–2011 рр.	Період	2011–2014 рр.																																	
94 сільські ТГ Сумської області, в яких не було запроваджено партисипативне фінансування, але які мали однаковий рівень соціально-економічного розвитку з досліджуваними ТГ	Контрольні ТГ	100 сільських ТГ Сумської області, в яких не було запроваджено партисипативне фінансування і які мали однаковий рівень соціального капіталу з досліджуваними ТГ																																	
Результати анкетування для визначення рівня соціального капіталу ТГ, дані паспортизації показників розвитку ТГ	Фактологічна база	Результати анкетування для визначення рівня соціального капіталу ТГ																																	
Метод різниць, множинний регресійний аналіз на основі методу найменших квадратів, таксонометричний метод, метод «pipeline-matching» для пошуку контрольних громад	Методи дослідження	Метод різниць, множинний регресійний аналіз на основі методу найменших квадратів, таксонометричний метод, метод метчингу Хекмана																																	
$E_{PF} = SK^{PF}_{2011} - SK^{Contr}_{2011}$ $\Delta SK^{PF}_i = \beta_0 + \beta_1 PF + \theta X + \varepsilon$	Специфікація загальної моделі	$E_{PF} = (SK^{PF}_{2014} - SK^{PF}_{2011}) - (SK^{Contr}_{2014} - SK^{Contr}_{2011})$ $\Delta SK^{PF}_i = \beta_0 + \beta_1 PF + \theta X + \varepsilon$																																	
<p>де E_{PF} – ефект впливу партисипативного фінансування на соціальний капітал ТГ; SK^{PF} – значення соціального капіталу в ТГ, де було запроваджено партисипативне фінансування; SK^{Contr} – значення соціального капіталу в контрольній ТГ; ΔSK^{PF}_i – зміна значення i-ї характеристики соціального капіталу в ТГ; β_0 – вільний коефіцієнт регресійного рівняння; β_1 – параметр впливу партисипативного фінансування на i-ту характеристику соціального капіталу (демонструє приріст i-ї характеристики соціального капіталу, яка оцінювалася за шкалою від 1 до 5); θ – параметр впливу інших пояснювальних змінних; X – вектор інших пояснювальних змінних; ε – випадкова похибка.</p>																																			
<table border="1"> <thead> <tr> <th>Характеристики соціального капіталу</th> <th>β_1</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Традиції в громаді</td> <td>0,538***</td> </tr> <tr> <td>Інформація та комунікація</td> <td>0,162*</td> </tr> <tr> <td>Залучення до громадської діяльності</td> <td>0,256***</td> </tr> <tr> <td>(Анти) патерналізм</td> <td>0,455**</td> </tr> <tr> <td>Рівень довіри</td> <td>0,160*</td> </tr> <tr> <td>Солідарність та інтеграція</td> <td>0,137+</td> </tr> <tr> <td>Колективна діяльність та співпраця</td> <td>0,274***</td> </tr> </tbody> </table> <p>Імовірність похибки: + p<0.10, * p<0.05, ** p<0.01, *** p<0.001</p>	Характеристики соціального капіталу	β_1	Традиції в громаді	0,538***	Інформація та комунікація	0,162*	Залучення до громадської діяльності	0,256***	(Анти) патерналізм	0,455**	Рівень довіри	0,160*	Солідарність та інтеграція	0,137+	Колективна діяльність та співпраця	0,274***	Результати	<table border="1"> <thead> <tr> <th>Характеристики соціального капіталу</th> <th>β_1</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Традиції в громаді</td> <td>0,311**</td> </tr> <tr> <td>Інформація та комунікація</td> <td>0,226**</td> </tr> <tr> <td>Залучення до громадської діяльності</td> <td>0,551**</td> </tr> <tr> <td>(Анти) патерналізм</td> <td>0,603***</td> </tr> <tr> <td>Рівень довіри</td> <td>0,152+</td> </tr> <tr> <td>Солідарність та інтеграція</td> <td>0,205*</td> </tr> <tr> <td>Колективна діяльність та співпраця</td> <td>0,377***</td> </tr> </tbody> </table> <p>Імовірність похибки: + p<0.10, * p<0.05, ** p<0.01, *** p<0.001</p>	Характеристики соціального капіталу	β_1	Традиції в громаді	0,311**	Інформація та комунікація	0,226**	Залучення до громадської діяльності	0,551**	(Анти) патерналізм	0,603***	Рівень довіри	0,152+	Солідарність та інтеграція	0,205*	Колективна діяльність та співпраця	0,377***	
Характеристики соціального капіталу	β_1																																		
Традиції в громаді	0,538***																																		
Інформація та комунікація	0,162*																																		
Залучення до громадської діяльності	0,256***																																		
(Анти) патерналізм	0,455**																																		
Рівень довіри	0,160*																																		
Солідарність та інтеграція	0,137+																																		
Колективна діяльність та співпраця	0,274***																																		
Характеристики соціального капіталу	β_1																																		
Традиції в громаді	0,311**																																		
Інформація та комунікація	0,226**																																		
Залучення до громадської діяльності	0,551**																																		
(Анти) патерналізм	0,603***																																		
Рівень довіри	0,152+																																		
Солідарність та інтеграція	0,205*																																		
Колективна діяльність та співпраця	0,377***																																		
<p>Висновки: найбільший вплив партисипативне фінансування чинить на такі характеристики соціального капіталу, як (анти)патерналізм, наявність традицій, залучення до громадської діяльності, колективна діяльність та співпраця.</p>																																			

Рисунок 7 – Результати дослідження впливу партисипативного фінансування на соціальний капітал ТГ

ривалися для запровадження партисипативного фінансування проектів соціально-економічного розвитку.

У контексті оцінювання результативності запровадження партисипативної концепції ФП особливе значення має виявлення її впливу на формування інституційних (ціннісних) передумов для довгострокового соціально-економічного розвитку ТГ та його результативність, що виявляється у збільшенні рівня сталості господарювання. Для виявлення впливу партисипативного фінансування на формування сталого розвитку ТГ у роботі здійснено дослідження, результати якого демонструє рис. 8.

Рисунок 8 – Вплив партисипативного фінансування на формування сталого розвитку ТГ

Для виявлення впливу партисипативного фінансування та партисипативного управління фінансовими ресурсами на трансформацію цінностей мешканців ТГ застосовано етнометричний підхід Г. Хофстеде (рис. 8а), відповідно до якого для вимірювання змін у цінностях місцевих спільнот використовуються такі індикатори: зміна дистанції між владою та громадою (PDI), готовність до нестабільних життєвих умов, з одного боку, і потреба в захисті – з іншого (UAI), баланс між особистими інтересами та інтересами ТГ (домінування індивідуалізму чи колективізму) (IND), зміна превалюючих гендерних цінностей у ТГ (традиційно «чоловічих» – гроші, власність, успіх чи традиційно «жіночих» – якість життя, гармонія, турбота про слабших) (MAS), зміна часового горизонту прийняття колективних рішень (LTO).

Для виявлення впливу партисипативного фінансування на рівень сталості господарювання в ТГ побудовано регресійні залежності, де результуючими критеріями стали показники сталості сільського господарства (рис. 8б), оскільки об'єктами дослідження були саме сільські громади Сумської обл., які брали участь у другій фазі проекту «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду». Результати дослідження засвідчили позитивний вплив партисипативного фінансування на:

1) формування інституційних передумов для зростання рівня сталості розвитку ТГ, ціннісних орієнтирів та норм поведінки в ТГ (наближення цінностей мешканців українських ТГ до цінностей у країнах, що є лідерами у впровадженні сталого розвитку);

2) рівень сталості господарювання (зростання відповідних показників засвідчило, що завдяки фінансовій дисципліні мешканці навчилися гуртуватися для

вирішення довгострокових проблем, спільно реалізовувати проекти та ухвалювати легітимні колективні рішення стосовно використання спільних ресурсів з метою забезпечення сталого розвитку ТГ).

Таким чином, формування соціального капіталу та цінностей сталого розвитку внаслідок партисипативного фінансування створюють інституційні ресурси для довгострокового соціально-економічного розвитку ТГ, які, у тому числі, виявляються в підвищенні мотивації його фінансування.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і запропоновано нове вирішення наукової проблеми розробки теоретико-методологічних засад формування та реалізації ФП соціально-економічного розвитку ТГ, зорієнтованої на партисипативне управління фінансовими ресурсами.

За результатами дослідження сформульовано такі висновки:

1. Еволюція фінансових відносин в ТГ в ході економічного розвитку суспільства впливає на соціально-економічну сутність місцевих спільнот. Шлях від самофінансування традиційних ТГ через ринкове і державне фінансування до партисипативного фінансування сучасних постіндустріальних громад-мереж детермінований зміною домінуючих суб'єктів фінансового управління та формуванням полісуб'єктної ФП соціально-економічного розвитку ТГ. Розвиток фінансових відносин змінює підходи до забезпечення фінансової спроможності ТГ, що в ряді випадків вимагає реформи місцевого самоврядування та адміністративно-територіального устрою загалом.

2. Опортуністичний характер поведінки різних суб'єктів фінансового забезпечення місцевого розвитку обумовлює необхідність формулювання специфічних інтересів соціально-економічного розвитку ТГ, що можуть відрізнятися від інтересів держави, але не зводяться до інтересів окремих суб'єктів. Забезпечення цих інтересів є основою узгодження сумісно-роздільної діяльності всіх суб'єктів ФП місцевого соціально-економічного розвитку.

3. Інституційна полісуб'єктність, сумісно-роздільний характер взаємодії суб'єктів управління фінансовими ресурсами та необхідність узгодження їх інтересів та дій з метою забезпечення місцевого розвитку визначають сутнісні особливості ФП соціально-економічного розвитку ТГ.

4. Передумовами модернізації існуючих підходів до формування і реалізації ФП місцевого соціально-економічного розвитку, які обумовлюють необхідність розробки партисипативної концепції цієї політики, що передбачає залучення до процесів її формування та реалізації усіх стейкхолдерів, є: глобальні проблеми місцевого розвитку (трансформація суспільних відносин в ТГ, що призводить до кризи ідентичності та втрати об'єднуючих взаємозв'язків у місцевих спільнотах (довіри, солідарності, спільних звичаїв та традицій), невирішена проблема бідності, екологічні проблеми, соціальна нерівність, урбанізація, міграція та ін.), диспропорції між наявними фінансовими ресурсами та економічними проблемами місцевого розвитку, неспроможність державної ФП місцевого розвитку,

необхідність врахування дуалістичної природи ТГ (як території і як місцевої спільноти) та суб'єктно-об'єктного характеру взаємозв'язку між ФП та соціально-економічним розвитком ТГ.

5. Партисипативна концепція ФП соціально-економічного розвитку ТГ ґрунтується на ідеології полісуб'єктного управління фінансовими ресурсами місцевого розвитку та пріоритетності інтересів ТГ над інтересами індивідуальних суб'єктів та держави. Крім основних функцій, партисипативна ФП виконує додаткові: інтеграційну, мотиваційну, узгоджувальну, стимулюючу, стабілізаційну, інституційну. Специфічними принципами її формування та реалізації є принципи партисипативності (участі всіх основних стейкхолдерів), компліментарності (взаємодоповнюваності дій стейкхолдерів), пріоритетності інтересів ТГ та розширеної субсидіарності (передачі повноважень фінансування місцевого розвитку на більш високий владний рівень за умов недостатності можливостей фінансування за участі всіх місцевих стейкхолдерів).

6. Економічна природа сукупного капіталу ТГ як ресурсу, що здатний продукувати додану вартість, надає можливість його використання як характеристики ресурсного потенціалу ФП соціально-економічного розвитку ТГ, так і індикатора її результативності. На основі динаміки показників окремих складових сукупного капіталу ТГ (фінансового, фізичного, природного, людського, соціального та інституційного) можна здійснювати систематичну оцінку ефективності заходів місцевої ФП. Ліквідність різних форм капіталу ТГ залежить від наявності певного запасу інституційного капіталу в ТГ (визначеність прав власності, прозорість та зручність місцевих адміністративних процедур, наявність легітимних механізмів прийняття колективних рішень, відсутність корупції та ін.). Для формування капітальних активів ТГ, як ресурсів їх соціально-економічного розвитку, необхідний перехід від політики переважаючого споживання до політики заощадження та інвестування.

7. Залучення неурядових стейкхолдерів до формування і реалізації ФП дозволяє використати додаткові джерела, напрями та форми фінансового та нефінансового впливу суб'єктів ФП на соціально-економічний розвиток ТГ. Незважаючи на те, що деякі джерела фінансових ресурсів мають менше значення з позиції загальних надходжень, їх присутність (або відсутність) може змінити умови та можливості соціально-економічного розвитку ТГ.

8. Місцеві громадські організації повинні не тільки контролювати рішення органів влади щодо використання суспільних ресурсів, а брати безпосередню участь у плануванні та реалізації ФП місцевого розвитку. Їх участь у створенні місцевих суспільних благ за рахунок коштів місцевих бюджетів сприяє зростанню ефективності використання бюджетних коштів, підвищенню якості надання соціальних послуг, залученню додаткових коштів ТГ, створенню додаткових трансакційних вигід шляхом розвитку соціального капіталу ТГ тощо.

9. Залучення місцевого бізнесу до формування ФП соціально-економічного розвитку ТГ дозволяє сформувати у підприємців ідентичність інсайдера і мотивувати їх реалізувати соціально-відповідальну політику стосовно середовища функ-

ціонування шляхом фінансування проектів місцевого розвитку. В Україні витрати ТГ на контроль за діяльністю підприємців-аутсайдерів, які не вважають себе соціально відповідальними перед ТГ та нехтують її інтересами, перевищують витрати на формування ідентичності інсайдера у представників місцевого бізнесу.

10. Застосування різних форм колективного фінансування (партисипативне бюджетування, фонди громад, краудфандинг, р2р-фінансування), на відміну від традиційних його видів, дозволяє трансформувати економічний потенціал соціальних зв'язків у ТГ у додаткові фінансові ресурси місцевого розвитку. В цьому контексті важливим є формування таких соціально-економічних характеристик територіальних спільнот, які дозволяли б їм ефективно застосовувати інструменти спільного та партисипативного фінансування (формування довіри, солідарності, колективної відповідальності тощо).

11. Залучення всіх стейкхолдерів до планування ФП соціально-економічного розвитку ТГ підвищує її стійкість і довгострокову ефективність. Заходи ФП, що сформовані за участі місцевої спільноти і зорієнтовані на забезпечення її інтересів, є стійкими щодо зміни органів місцевої влади.

12. ФП соціально-економічного розвитку ТГ може не тільки забезпечувати реалізацію економічної політики, а й виступати самостійним джерелом та регулятором соціально-економічних змін у територіальних спільнотах, у т.ч. інституційних змін. Партисипативне фінансування позитивно впливає не тільки на показники економічного розвитку ТГ (дослідження засвідчили зростання зайнятості в усіх сферах діяльності на 24,2%, у сфері підприємництва – на 72,7% та ін.), але й підвищує рівень соціального капіталу місцевих спільнот (зростання рівня довіри на 4%, залученості до громадського життя – на 13,8%, зменшення патерналізму – на 15% та ін.), що є передумовою довгострокового соціально-економічного розвитку ТГ.

13. Колективні дії при партисипативному управлінні фінансовими ресурсами соціально-економічного розвитку ТГ формують спільні цілі місцевої спільноти, довгострокову орієнтацію та інші цінності сталого місцевого розвитку, що приводить до зростання рівня сталості господарювання в ТГ (після кількох років застосування партисипативного фінансування місцевого розвитку в сільських громадах Сумської області покращення показників сталості сільського господарства склало від 3% (площа землі під паром) до 64% (використання сівозмін) у порівнянні з аналогічними показниками контрольних ТГ).

14. Успішність реалізації партисипативної концепції ФП місцевого соціально-економічного розвитку залежить від культурних та історичних особливостей попереднього розвитку ТГ, балансу інтересів між її стейкхолдерами та відсутності домінантного лідерства, наявності інституційних механізмів прийняття легітимних колективних рішень у ТГ, партнерства між місцевою спільнотою, органами влади, громадськими організаціями та місцевим бізнесом.

СПИСОК ОСНОВНИХ ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ

Монографії

1. Петрушенко Ю. М. Фінансове забезпечення соціально-економічного розвитку територіальних громад: концептуальні засади та практичний інструментарій : монографія / Ю. М. Петрушенко. – Суми : Університетська книга, 2013. – 351 с. (21,3 друк. арк.).
2. Петрушенко Ю. М. Теоретичні основи формування фінансової бази територіальних громад / Ю. М. Петрушенко, Т. А. Васильєва // Місцевий розвиток за участі громади : монографія : у 2 т. Т. 2 : Інституційні та прикладні аспекти управління місцевим розвитком, орієнтованим на громаду / [за заг. ред. Ю. М. Петрушенка]. – Суми : Університетська книга, 2014. – С. 109–117 (0,65 друк. арк.). *Особистий внесок*: визначено складові та джерела формування фінансової бази ТГ (0,34 друк. арк.).
3. Петрушенко Ю. М. Формування пріоритетів фінансового забезпечення сталого місцевого розвитку / Ю. М. Петрушенко, О. А. Урбан // Mechanism of Sustainable Development of Economic Systems Formation : Collective monograph. – Vol. 2. Verlag SWG imexGmbH, Nürnberg, Deutschland, 2014. – С. 125–132 (0,52 друк. арк.). *Особистий внесок*: обґрунтовано методологію виявлення пріоритетів фінансового забезпечення сталого місцевого розвитку (0,42 друк. арк.).
4. Петрушенко Ю. М. Вплив міжнародних економічних проектів на формування цінностей громадянського суспільства в українських громадах / Ю. М. Петрушенко // Розвиток громадянського суспільства в Україні: минуле, сучасність, перспективи : [колективна монографія] / за заг. ред. О. М. Руденко, С. В. Штурхецького]. – Острог : ІГСУ ; Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2014. – С. 298–307 (0,53 друк. арк.).
5. Петрушенко Ю. М. Антикризове регулювання на рівні регіону / А. В. Височина, Ю. М. Петрушенко // Держава, підприємства та банки в системі антикризового управління : монографія / за ред. д.е.н., проф. Т. А. Васильєвої, к.е.н. О. Б. Афанасьєвої. – Суми : «Ярославна», 2013. – С. 122–126 (0,25 друк. арк.). *Особистий внесок*: досліджено фінансові інструменти реалізації регіональної антикризової політики (0,12 друк. арк.).
6. Петрушенко Ю. М. Моніторинг активів сталого розвитку територіальної громади / Ю. М. Петрушенко, К. Романік // Місцевий розвиток за участі громади : монографія : у 2 т. Т. 1 : Теоретичні основи сталого місцевого розвитку, орієнтованого на громаду / [за заг. ред. Ю. М. Петрушенка]– Суми : Університетська книга, 2013. – С. 264–269 (0,4 друк. арк.). *Особистий внесок*: запропоновано систему моніторингу фінансових активів сталого розвитку ТГ (0,2 друк. арк.).

Статті в наукових фахових виданнях України

7. Петрушенко Ю. М. Концептуальні основи фінансування місцевого розвитку в проектах програми розвитку ООН в Україні / Ю. М. Петрушенко, Н. М. Костюченко, Ю. І. Данько // Актуальні проблеми економіки. – 2014. –

№ 9. – С. 257–263 (0,42 друк. арк.). *Особистий внесок*: визначено концептуальні основи фінансування місцевого розвитку в Україні (0,2 друк. арк.).

8. Петрушенко Ю. М. Політика місцевого розвитку, заснована на участі територіальних громад / Ю. М. Петрушенко, Н. М. Костюченко // Наукові праці Донецького національного технічного університету. – 2014. – № 3. – С. 40–51 (0,53 др. арк.). *Особистий внесок*: запропоновано підхід до формування ФП місцевого розвитку, заснованого на участі ТГ (0,3 друк. арк.).

9. Петрушенко Ю. М. Міжнародні та національні нормативні засади фінансової політики на місцевому рівні / Ю. М. Петрушенко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право : зб. наук. пр. – 2014. – Вип. 25. – С. 48–56 (0,57 друк. арк.).

10. Петрушенко Ю. М. Джерела формування місцевих бюджетів: вітчизняний та зарубіжний досвід / Ю. М. Петрушенко, А. С. Воронцова // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. праць. – 2014. – Вип. 40. – С. 155–163 (0,6 друк. арк.). *Особистий внесок*: проаналізовано ефективність джерел формування місцевих бюджетів в Україні (0,3 друк. арк.).

11. Петрушенко Ю. М. Фонди розвитку громад: досвід міжнародного успіху та можливості функціонування в Україні / Ю. М. Петрушенко // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка та менеджмент». – 2014. – № 4(59) – С. 193–199 (0,69 друк. арк.).

12. Петрушенко Ю. М. Методологічні засади фінансування місцевого розвитку за участі територіальних громад / Ю. М. Петрушенко // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – 2014. – № 2. – С. 112–123 (0,56 друк. арк.).

13. Петрушенко Ю. М. Соціально-економічна сутність та фінансова самодостатність територіальних громад / Ю. М. Петрушенко // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. – Серія «Економіка». – 2014. – Вип. 710–711. – С. 45–48 (0,49 др. арк.).

14. Петрушенко Ю. М. Новітні підходи до фінансування розвитку місцевих громад: від реконізму до р2р-кредитування / Ю. М. Петрушенко // Вісник Української академії банківської справи. – 2014. – № 1(36). – С. 90–94. (0,45 друк. арк.).

15. Петрушенко Ю. М. Розвиток методів колективного фінансування як фактор соціально-економічного розвитку територіальних громад / Ю. М. Петрушенко // Світ фінансів. – 2014. – № 1. – С. 106–113 (0,57 друк. арк.).

16. Петрушенко Ю. М. Краудфандинг як інноваційний інструмент фінансування проектів соціально-економічного розвитку / Ю. М. Петрушенко, О. В. Дудкін // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2014. – №1. – С. 172–182 (0,69 друк. арк.). *Особистий внесок*: визначено механізм краудфандингового фінансування соціально-економічного розвитку (0,4 друк. арк.).

17. Петрушенко Ю. М. Шляхи удосконалення фінансової політики стимулювання діяльності громадських організацій в Україні / Ю. М. Петрушенко // Механізм регулювання економіки. – 2014. – № 1. – С. 81–90 (0,74 др. арк.).

18. Петрушенко Ю. М. Економічний аналіз процесів соціальної мобілізації місцевих громад / Ю. М. Петрушенко, Н. М. Костюченко // Економічний аналіз. — 2013. — Вип. 12, ч. 1. — С. 249–255 (0,46 друк. арк.). *Особистий внесок*: досліджено фінансовий механізм соціальної мобілізації ТГ (0,3 друк. арк.).

19. Петрушенко Ю. М. Фінансова політика забезпечення розвитку сільських територій: модель участі місцевих громад / Ю. М. Петрушенко // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка та менеджмент». — 2013. — № 12(58). — С. 265–270 (0,47 др. арк.).

20. Petrushenko Y. Impact of social capital characteristics on the effectiveness of community-based approach to local development / N. Grazhevskaya, Y. Petrushenko, N. Kostyuchenko // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. — Серія «Економіка». — 2013. — № 11(152). — С. 34–39 (0,49 друк. арк.). *Особистий внесок*: досліджено вплив соціального капіталу на ефективність розвитку ТГ (0,2 друк. арк.).

21. Петрушенко Ю. М. Механізм партисипативного фінансування місцевого розвитку: сутність та соціально-економічні наслідки / Ю. М. Петрушенко // Механізм регулювання економіки. — 2013. — № 4. — С. 41–50 (0,57 др. арк.).

22. Петрушенко Ю. Н. Исследование влияния программ, предполагающих экономическую кооперацию, на социальный капитал местных сообществ / Ю. Н. Петрушенко, Н. Н. Костюченко // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія «Економічна». — 2013. — № 3(45) — С. 167–173 (0, 5 друк. арк.). *Особистий внесок*: досліджено вплив партисипативної моделі фінансування на соціальний капітал ТГ (0,3 друк. арк.).

23. Петрушенко Ю. М. Економетричне моделювання фінансової спроможності місцевих бюджетів / Ю. М. Петрушенко // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Фінанси та кредит». — 2013. — № 2(35). — С. 33–37 (0,42 друк. арк.).

24. Петрушенко Ю. М. Вплив міжнародного проекту «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду» на соціально-економічні показники життєдіяльності сільських громад Сумської області / Ю. М. Петрушенко // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка та менеджмент». — 2012. — № 8 (53). — С. 205–210 (0,43 друк. арк.).

25. Петрушенко Ю. М. Сталий спосіб життя як передумова сталого розвитку громад [Електронний ресурс] / Ю. М. Петрушенко, Н. М. Костюченко, Б. Л. Ковальов // Ефективна економіка. — 2012. — № 3. — Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1034> (0,6 друк. арк.). *Особистий внесок*: визначено фактори, що впливають на сталий розвиток ТГ (0,2 друк. арк.).

26. Петрушенко Ю. М. Обґрунтування доцільності розвитку соціальної відповідальності підприємства / Ю. М. Петрушенко, О. В. Дудкін // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка та менеджмент». — 2012. — № 3(51). — С. 69–74 (0,45 друк. арк.). *Особистий внесок*: обґрунтовано доцільність розвитку соціальної відповідальності підприємства у напрямку фінансування місцевого розвитку (0,2 друк. арк.).

27. Петрушенко Ю. М. Фінансові механізми формування інституційного середовища громад / Ю. М. Петрушенко // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія «Економічна». – 2011. – Випуск 40-3. – С. 134–138 (0,5 друк. арк.).

28. Петрушенко Ю. М. Оцінка релевантності заходів соціальної відповідальності промислових підприємств / Ю. М. Петрушенко, О. В. Дудкін // Механізм регулювання економіки. – 2011. – № 3, т. 3. – С. 20–27 (0,49 друк. арк.). *Особистий внесок*: розроблено підхід до оцінки релевантності заходів соціальної відповідальності (0,25 друк. арк.).

29. Петрушенко Ю. М. Аналіз взаємозв'язку показників фінансової стійкості місцевого бюджету та соціокультурного розвитку території / Ю. М. Петрушенко, А. М. Самойлікова // Механізм регулювання економіки. – 2010. – № 3, т. 2. – С. 161–172 (0,6 друк. арк.). *Особистий внесок*: досліджено вплив бюджетної політики на соціокультурний розвиток ТГ (0,4 друк. арк.).

30. Петрушенко Ю. М. Фінансове забезпечення сфери культури: проблеми залучення додаткових джерел та їх оцінка / І. Д. Скляр, Ю. М. Петрушенко, А. М. Самойлікова // Вісник Сумського державного університету. Серія «Економіка». – 2010. – № 1, т. 2. – С. 87–92 (0,48 друк. арк.). *Особистий внесок*: розроблено підхід до залучення додаткових джерел фінансування соціокультурного розвитку ТГ (0,2 друк. арк.).

31. Петрушенко Ю. М. Інституційні особливості формування регіональних нормативів фінансування культурної сфери / Ю. М. Петрушенко // Науковий вісник Чернівецького національного університету : зб. наук. праць. Вип. 493 : Економіка. – 2009. – С. 51–56 (0,41 друк. арк.).

32. Петрушенко Ю. М. Формування інституту позитивної соціальної відповідальності / Ю. М. Петрушенко, О. В. Дудкін // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія «Економічна». – 2009. – Випуск 37-3. – С. 25–31 (0,47 друк. арк.). *Особистий внесок*: досліджено сутність позитивної соціальної відповідальності (0,3 друк. арк.).

33. Петрушенко Ю. М. Нагальні питання фінансового забезпечення сільського господарства в Україні / Ю. М. Петрушенко, Р. О. Атаманюк // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства. Серія «Економічні науки». – 2009. – Вип. 85, № 2. – С. 282–289 (0,45 друк. арк.). *Особистий внесок*: запропоновано шляхи фінансового забезпечення розвитку сільськогосподарських ТГ в Україні (0,25 друк. арк.).

34. Петрушенко Ю. М. Інституційні проблеми розвитку благодійної діяльності як механізму фінансування соціокультурної сфери в Україні / Ю. М. Петрушенко, І. О. Радіонова // Економіка: проблеми теорії та практики: зб. наук. праць. – 2009. – Вип. 254, т. 1. – С. 148–153 (0,45 друк. арк.). *Особистий внесок*: визначено проблеми залучення коштів благодійників для фінансування соціокультурної сфери (0,25 друк. арк.).

35. Петрушенко Ю. М. Фінансове забезпечення культурного розвитку регіону / Ю. М. Петрушенко, Ю. Г. Шишова // Вісник Сумського державного універ-

ситету. Серія «Економіка». – 2008. – № 2, том 2. – С. 160–169 (0,55 друк. арк.). *Особистий внесок*: досліджено теоретичні засади фінансового забезпечення розвитку галузі культури в регіоні (0,4 друк. арк.).

Статті у зарубіжних наукових виданнях

36. Petrushenko Y. Community development foundations as a tool for local development financing under the conditions of budget deficit [Electronic resource] / Y. Petrushenko, O. Dudkin, O. Dluhopolskyi // Regional Innovations (France). – 2014. – №3. – С. 28–35 (0,71 друк. арк.). – Access mode : <http://www.interregionovation.eu/medias/files/2014-3-regional-innovations-journal-1.pdf>. *Особистий внесок*: обґрунтовано підходи до використання фондів ТГ в умовах дефіциту місцевих бюджетів (0,43 друк. арк.).

37. Petrushenko Y. Analysis of the Stability of Local Budgets in the Context of Financial Policy of the Territorial Communities Development / Y. Petrushenko // European Journal of Economic Studies (Russia). – 2014. – Vol. 9, № 3. – С. 170–176 (0,37 друк. арк.).

38. Петрушенко Ю. Н. Социальная ответственность как фактор устойчивого развития предприятия: теория и украинская специфика / Ю. Н. Петрушенко, О. В. Дудкин // International Journal of Sustainable Development (Bulgaria). – 2013. – № 12. – С. 102–107 (0,33 друк. арк.). *Особистий внесок*: досліджено умови, економічні та фінансові стимули реалізації концепції соціальної відповідальності в Україні (0,2 друк. арк.).

39. Петрушенко Ю. Н. Особенности реализации концепции социальной ответственности бизнеса в национальном хозяйстве Украины / Ю. Н. Петрушенко // Journal of Institutional Studies (Russia). – 2013. – Vol. 5, № 1. – С. 92–107 (0,93 друк. арк.).

40. Петрушенко Ю. Н. Социальная ответственность бизнеса как характеристика эффективности предпринимательской культуры национального хозяйства / Ю. Н. Петрушенко // Перекрестки (Lithuania). – 2012. – № 3–4. – С. 340–363 (1,31 друк. арк.).

41. Петрушенко Ю. Н. Социокультурные ценности хозяйственной деятельности в условиях рыночной трансформации общественных отношений: опыт экономической аксиологии в Украине / Ю. Н. Петрушенко // Перекрестки (Lithuania). – 2012. – № 1–2. – С. 146–162 (0,91 друк. арк.).

Публікації у збірниках матеріалів конференцій

42. Петрушенко Ю. М. Підходи до фінансування сталого розвитку, засновані на участі місцевих громад / Ю. М. Петрушенко // Економічні проблеми сталого розвитку : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті проф. Балацького О. Ф. (м. Суми, 6–8 травня 2014 р.) / за заг. ред. О. В. Прокопенко. – Суми : СумДУ, 2014. – Т. 1. – С. 248–251 (0,23 друк. арк.).

43. Петрушенко Ю. М. Економічна теорія розвитку громад: виклики ХХІ століття / Ю. М. Петрушенко // Тези доповідей міжнар. наук. конф. «Паради-

гмальні зрушення в економічній теорії XXI ст.» (15–16 листопада). – К. : КНУ ім. Тараса Шевченка, 2012. – С. 350–351 (0,1 друк. арк.).

44. Petrushenko Y. The influence of social capital on the level of sustainable development on the example of Sumy region / Y. Petrushenko // Economics for Ecology ISCS'2012 : 18th International scientific conference, Sumy, April 27–30, 2012 / ред. кол. : Д. О. Смоленніков, А. С. Лавриненко. – Суми : СумДУ, 2012. – С. 133–134 (0,11 друк. арк.).

45. Petrushenko Y. Financial Mechanisms of Institutional Environment for the Community Sustainable Development / Y. Petrushenko // Institutions – State – Power. IX annual conference of the international association for institutional studies. Book of abstracts. – Kharkiv, 2011. – Р. 55–56 (0,12 друк. арк.).

46. Петрушенко Ю. М. Соціально-економічний розвиток регіону: розвиток території через розвиток громад / Ю. М. Петрушенко // Міжнародна стратегія економічного розвитку регіону : матеріали доповідей II Міжнар. наук.-практ. конф., м. Суми, 18–20 травня 2011 р. / за заг. ред. О. В. Прокопенко. – Суми : СумДУ, 2011. – С. 154–156 (0,14 друк. арк.).

47. Petrushenko Y. Ways to form sustainable development values in local communities / Y. Petrushenko, N. Kostyuchenko, T. Holets // Environmental Economics, Policy and International Relations. – Papers presented at 13th conference of PhD students, young scientists and researchers. – Prague, 2011. – Р. 97–107 (0,5 друк. арк.). *Особистий внесок*: досліджено вплив фінансових механізмів на формування цінностей сталого розвитку ТГ (0,3 друк. арк.).

48. Петрушенко Ю. М. Програми міжнародного співробітництва як транслятор західних норм соціальної поведінки в українське бізнес-середовище / Ю. М. Петрушенко, К. О. Примова // Матеріали X Всеукраїнської ювілейної наук.-практ. конф. «Реорганізація інституційної архітектури в посткризовий період розвитку економіки». – Чернівці : ЧНУ імені Юрія Федьковича, 2011. – С. 228–229 (0,1 друк. арк.). *Особистий внесок*: досліджено вплив міжнародного фінансування на норми соціальної поведінки українського бізнес-середовища (0,05 друк. арк.).

49. Petrushenko Y. M. Institutional decisions in the field of Environmental Policy / N. M. Kostyuchenko, Y. M. Petrushenko // Towards a Green Economy: Young Researchers Perspective. Published by: Nakladatelstvi a vydavatelstvi litomyslskeho seminaru – Litomyšl Seminar Publishing, Prague, 2010. – Р. 99–107 (0,5 друк. арк.). *Особистий внесок*: обґрунтовано підхід до прийняття інституційних рішень щодо сталого розвитку на місцевому рівні (0,25 друк. арк.).

50. Петрушенко Ю. М. Інституційні обмеження реалізації концепції сталого розвитку в національному господарстві України / Н. М. Костюченко, Ю. М. Петрушенко // Інституційні засади функціонування економіки в умовах трансформації. – Одеса, 2010. – С. 58–59 (0,1 друк. арк.). *Особистий внесок*: визначено фінансові обмеження сталого розвитку в Україні (0,05 друк. арк.).

51. Петрушенко Ю. М. Фінансові механізми інституційних змін / Ю. М. Петрушенко // Матеріали шостої міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених «Економічний і соціальний розвиток України в XXI ст.: національна іден-

тичність та тенденції глобалізації». – Тернопіль, 2009. – Ч. 1. – С. 266–267 (0,1 друк. арк.).

52. Петрушенко Ю. М. Проблеми бюджетного фінансування культурної діяльності / Ю. М. Петрушенко, Д. Ю. Віхров // Матеріали міжнар. наук. конф. «Менеджмент за умов трансформаційних інновацій: виклики, реформи, досягнення». – Суми, 2007. – Ч. 2. – С. 100–103 (0,2 друк. арк.). *Особистий внесок*: визначено проблеми бюджетного фінансування соціокультурної діяльності (0,1 друк. арк.).

53. Петрушенко Ю. Н. Многофакторность институциональных изменений на пути к устойчивому эколого-экономическому развитию / Ю. М. Петрушенко, Н. М. Костюченко, Д. О. Смоленников // Матеріали ІХ міжнар. наук.-практ. конф. «Екологія. Людина. Суспільство». – К., 2006. – С. 158–159 (0,15 друк. арк.). *Особистий внесок*: досліджено фінансові аспекти впровадження концепції сталого розвитку (0,05 друк. арк.).

54. Петрушенко Ю. М. Фінансова політика в умовах перехідної економіки: портфельна модель / Ю. Петрушенко, О. Калітаєв, Д. Віхров // Матеріали ІІ всеукраїнської наук.-практ. конф. „Фінансово-кредитна система України: проблеми та шляхи вирішення». – Дніпропетровськ, 2004. – С. 45–46 (0,15 друк. арк.). *Особистий внесок*: визначено особливості ФП в умовах перехідної економіки (0,05 друк. арк.).

Підручники та навчальні посібники

55. Петрушенко Ю. М. Мікроекономіка: теорія та приклади розв’язування задач : навчальний посібник / Ю. М. Петрушенко. – Суми : Університетська книга, 2012. – 320 с. (18,6 друк. арк.).

56. Petrushenko Y. Ethics and sustainable development / Y. Petrushenko, I. Burlakova // Social and economic potential of sustainable development / L. Hens, L. Melnyk. – Sumy : University Book, 2008. – P. 295–299 (0,4 друк. арк.). *Особистий внесок*: досліджено вплив інституційних змін на забезпечення сталого соціально-економічного розвитку (0,3 друк. арк.).

АНОТАЦІЯ

Петрушенко Ю. М. Фінансова політика соціально-економічного розвитку територіальних громад. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.08 – Гроші, фінанси і кредит. – Українська академія банківської справи. – Суми, 2015.

Дисертаційна робота присвячена розробці теоретико-методологічних засад формування та реалізації фінансової політики (ФП) соціально-економічного розвитку територіальних громад (ТГ), зорієнтованої на партисипативне управління фінансовими ресурсами. У роботі досліджено еволюцію зв’язків між превалюючим типом ТГ у суспільстві і домінуючими формами фінансового забезпечення їх розвитку; обґрунтовано передумови трансформації ФП; сформовано теорети-

ко-методологічне підґрунтя та розроблено основні положення партисипативної концепції ФП соціально-економічного розвитку ТГ, уточнено її сутність та обґрунтовано природу інтересів, на забезпечення яких вона спрямована; визначено систему фінансових і нефінансових зв'язків між її суб'єктами; досліджено соціально-економічні та організаційні чинники ефективного застосування інструментів фінансування, орієнтованих на участь ТГ; удосконалено організаційно-економічні підходи до фінансового забезпечення процесу надання громадських благ на місцевому рівні, а також методологічні засади мотивації місцевого бізнесу щодо фінансування соціально-економічного розвитку ТГ; розроблено методичний підхід до планування заходів ФП за участі її стейкхолдерів; досліджено вплив партисипативної ФП на економічні показники життєдіяльності ТГ та формування передумов їх довгострокового соціально-економічного розвитку.

Ключові слова: фінансова політика, територіальна громада, соціально-економічний розвиток, фінансове планування, партисипативне фінансування, мікрокредитування, фонди громад, громадські організації, соціальний капітал.

АННОТАЦИЯ

Петрушенко Ю. М. Финансовая политика социально-экономического развития территориальных общин. — Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.00.08 — Деньги, финансы и кредит. — Украинская академия банковского дела. — Сумы, 2015.

Диссертационное исследование посвящено разработке теоретико-методологических основ формирования и реализации финансовой политики (ФП) социально-экономического развития территориальных общин (ТО), ориентированной на согласование интересов и задач ее стейкхолдеров и партисипативное управление финансовыми ресурсами.

В работе исследована эволюция связей между превалирующим типом ТО в обществе и доминирующими формами финансового обеспечения их развития, выявлено наличие закономерной причинно-следственной связи между изменением форм финансовых отношений в местных сообществах и трансформацией социально-экономической сущности ТО. Сделан вывод, что на смену преимущественно рыночному или государственному финансированию местного развития приходят механизмы партисипативного финансирования.

Обоснованы экономические (исходя из современных тенденций трансформации общественных и финансовых отношений в ТО) и методологические (исходя из дуалистической природы социально-экономического развития ТО и субъектно-объектного характера его взаимосвязи с ФП) предпосылки трансформации ФП местного развития, сформирован ее теоретико-методологический базис и разработаны основные положения партисипативной концепции ФП социально-экономического развития ТО, основанной на полисубъектом управлении финансовыми ресурсами и предусматривающей выделение наряду с общими, еще и спе-

цифических ее задач, принципов и функций. Внедрение этой концепции позволяет повысить функциональную и институциональную эффективность ФП местного социально-экономического развития.

Уточнена сущность ФП социально-экономического развития ТО, что позволило учесть ее полисубъектность, совместно-раздельный характер, различия в интересах ее субъектов и роль каждого из них в финансировании местного развития. Обоснована приоритетность интересов ТО над интересами других стейкхолдеров местного развития при ее формировании.

Определена система финансовых и нефинансовых связей между субъектами ФП местного социально-экономического развития; исследованы социально-экономические и организационные факторы эффективного применения инструментов финансирования, ориентированных на участие ТО; усовершенствованы организационно-экономические подходы к финансовому обеспечению процесса предоставления общественных благ на местном уровне; усовершенствованы методологические основы мотивации местного бизнеса в финансировании социально-экономического развития ТО; разработан методический подход к планированию мероприятий ФП с участием основных стейкхолдеров местного развития.

В ходе исследования влияния ФП социально-экономического развития на составляющие социально-экономического развития ТГ показано, что партисипативное финансирование положительно влияет не только на показатели экономического развития, но и повышает уровень социального капитала. Коллективные действия при партисипативном управлении финансовыми ресурсами формируют общие цели местных сообществ, долгосрочную ориентацию и другие ценности их устойчивого развития, что приводит к росту уровня устойчивости хозяйствования в территориальных сообществах.

Ключевые слова: финансовая политика, территориальная община, социально-экономическое развитие, финансовое планирование, партисипативное финансирование, микрокредитование, фонды развития общин, общественные организации, социальный капитал.

SUMMARY

Petrushenko Y. M. Financial policy of social and economic development of local communities. – Manuscript.

The dissertation for reception of scientific degree of doctor of economic science on speciality 08.00.08 – Money, finance and credit. – Ukrainian Academy of Banking. – Sumy, 2015.

The thesis is devoted to development of theoretical and methodological principles of modelling and implementing financial policies of local communities' social and economic development, which are oriented on participatory management of financial resources. The evolution of links between the prevailing type of local communities in the society and the dominant forms of financial security of their development is researched in the dissertation. Social and economic, and methodological preconditions to transformation of financial policy for local development are justified. Basis for participatory concept of

financial policy of local community's social and economic development are developed in the dissertation. The essence of the concept and the nature of interests, at which the concept is directed, are specified. A system of financial and nonfinancial links between stakeholders is defined. The author investigated social and economic, and organizational factors for effective usage of funding instruments targeted to local communities' participation. Organizational and economic approaches to finance the process of public goods' delivery at local level are improved. Methodological principles of local business motivation to participate in financing of local communities' social and economic development are improved. The author worked out methodical approach to financial policies actions planning involving stakeholders. The influence of participatory financial policy on local communities' economic indicators, as well as formation of preconditions for their long-term social and economic development are studied in the dissertation.

Keywords: financial policy, local community, social and economic development, financial planning, participatory financing, microcrediting, community foundations, non-governmental organizations, social capital.

Відповідальний за випуск
доктор економічних наук, професор
Васильєва Тетяна Анатоліївна

Підписано до друку 19.12.2015. Формат 60x90/16.
Обсяг 1,9 ум. друк. арк. Папір офсетний. Друк ризограф.
Наклад. 120 прим. Замовлення № Д15-12/25

Надруковано в ТОВ «ВТД «Університетська книга».
Свідоцтво про державну реєстрацію ДК № 489 від 18.06.2001.
40009, м. Суми, вул. Комсомольська, 27.
Тел. (0542) 65-75-85